

Ir. C.J.M. Wijnen
A.J. Jacobs

No. 2.29

**DE BEDRIJFSVERZORGINGSDIENSTEN
IN DE WEIDEGEBIEDEN**

L26
2.29B

Maart 1971

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

403200

Inhoud

	Blz.	
WOORD VOORAF	5	
HOOFDSTUK I	DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	7
	§ 1. Inleiding	7
	§ 2. Probleemstelling	8
	§ 3. Opzet en uitvoering	9
HOOFDSTUK II	DE ONTWIKKELING VAN DE BEDRIJFS- VERZORGINGSDIENSTEN	10
	§ 1. Ontstaan en ontwikkeling van het aan- tal diensten	10
	§ 2. Het aantal leden	13
	§ 3. Het personeel van de diensten	18
HOOFDSTUK III	ENKELE KENMERKEN VAN AANGESLO- TEN VEEHOUDERS EN VAN HUN BEDRIJ- VEN	21
	§ 1. De redenen voor het al of niet lid zijn	21
	§ 2. Enkele kenmerken van de leden	22
	§ 3. Enkele kenmerken van de aangesloten bedrijven	24
HOOFDSTUK IV	DE HULPVERLENING	29
	§ 1. Het personeel dat hulp verleent	29
	§ 2. De omvang van de hulpverlening totaal en per bedrijf	31
	§ 3. De redenen van de hulpverlening	34
	§ 4. De bedrijven waaraan hulp is verleend	36
	§ 5. De voorziening in de behoefte aan hulp	38
HOOFDSTUK V	ERVARINGEN MET EN MENINGEN OVER DE BEDRIJFSVERZORGINGSDIENSTEN	40
	§ 1. De ervaringen met de hulpverlening	40
	§ 2. De bedrijfsverzorgingsdienst i.v.m. arbeidsongeschiktheid	41
	§ 3. Bedrijfsverzorgingsdiensten i.v.m. vrije tijd	44
	§ 4. Bedrijfsverzorgingsdiensten i.v.m. de gebondenheid aan het bedrijf	47
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING		50

INHOUD (vervolg)

	Blz.
BIJLAGEN	
1. De ontwikkeling van de bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1959 per provincie	60
2. De ontwikkeling van het aantal leden van bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1964 per provincie	61
3. De ontwikkeling van het ledental per bedrijfsverzorgingsdienst sinds 1964 per provincie	62
4. De ontwikkeling van het aantal personeelsleden bij de bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1964	63
5. Kaart van de weidegebieden	64
6. Bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden per 1 mei 1969	65
7. Vragenlijst werkverdelers (verkorte vorm)	66
8. Literatuur	67

Woord vooraf

De economische en technische ontwikkelingen - in en buiten de landbouw - maken voor de landbouwbedrijven ingrijpende wijzigingen in de uitvoering van de werkzaamheden mogelijk en noodzakelijk. Veelal gaan deze wijzigingen gepaard met een vervanging van arbeidskrachten door machines.

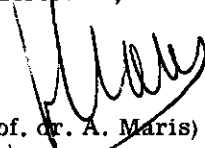
Bij de huidige bedrijfsgroottestructuur is voor een groot deel van de bedrijven geen zelfstandige mechanisatie van de werkzaamheden mogelijk. Op vele bedrijven is eveneens de arbeidsbezetting verminderd, waardoor het aantal z.g. eenmansbedrijven belangrijk is toegenomen.

Beide ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat de bedrijfsoverkoepeling bij het gebruik van machines (loonwerk, werktuigcoöperaties en werktuigencombinaties) en van arbeidskrachten (bedrijfsverzorgingsdiensten) een belangrijke rol is gaan spelen.

De toenemende betekenis van overkoepeling bij de uitvoering van de werkzaamheden was aanleiding tot het instellen van een onderzoek naar het gebruik van arbeid en machines op de melkveehouderijbedrijven. Vanwege de functie die de bedrijfsverzorgingsdiensten voor de melkveehouderijbedrijven kunnen hebben is in het kader van dit onderzoek uitvoerig aandacht gegeven aan deze diensten. De resultaten van het deel van dit onderzoek gewijd aan de bedrijfsverzorgingsdiensten, waarbij zowel op kwantitatief-beschrijvende als op enkele kwalitatieve aspecten - opvattingen en meningen over de bedrijfsverzorgingsdiensten - is ingegaan, zijn in dit rapport neergelegd.

Het onderzoek werd voorbereid door drs. A. Piersma. Na zijn vertrek werden de analyse van de gegevens en de verslaggeving verzorgd door ir. C.J.M. Wijnen en A.J. Jacobs.

De Directeur,

(Prof. dr. A. Maris)

Den Haag, maart 1971

HOOFDSTUK I

Doel en opzet van het onderzoek

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de problematiek van de vermindering van de arbeidsbezetting op de melkveehouderijbedrijven, alsmede op de oorzaken van het ontstaan van bedrijfsverzorgingsdiensten (§ 1). Dan volgt de probleemstelling met betrekking tot de bedrijfsverzorgingsdiensten (§ 2). De opzet en uitvoering van het onderzoek komen daarna aan de orde (§ 3).

§ 1. Inleiding

Op vele landbouwbedrijven treden de laatste jaren veranderingen op in de omvang en samenstelling van de arbeidsbezetting en daarmee in de personeelsvoorziening en uitvoering van de werkzaamheden. Een vermindering van het aantal arbeidskrachten per bedrijf betekent over het algemeen dat een aantal werkzaamheden in sterkere mate gemechaniseerd moet worden en dat de tijdgebonden en dagelijks terugkerende werkzaamheden, zoals melken en veeverzorgen, door de geringere arbeidsbezetting verricht moeten worden. In principe kunnen deze werkzaamheden gemechaniseerd worden, hoewel de omstandigheden op veel bedrijven, zoals de te kleine omvang en de stalinrichting vaak beperkend kunnen werken. De invoering van mechanisatie kan ertoe leiden, dat één man, technisch gezien, steeds meer dieren kan verzorgen; een ontwikkeling die uit inkomens oogpunt wenselijk is. Deze economische vooruitgang kan echter op een aantal bedrijven slechts bereikt worden door een verlaging van de arbeidsbezetting, omdat voornamelijk vanwege de te geringe bedrijfsoppervlakte geen vergroting van de produktieomvang mogelijk is.

Een vermindering van het aantal arbeidskrachten, maar eveneens een reeds lage arbeidsbezetting op een bedrijf, kan o.m. tot gevolg hebben dat de werk- en levensomstandigheden van de veehouder en zijn gezinsleden achteruit gaan of achter blijven bij de verbeteringen die buiten de landbouw plaatshebben, terwijl met name moeilijkheden kunnen ontstaan bij ziekte of ongeval van de enige arbeidskracht of van een van de arbeidskrachten.

Om te voorzien in de moeilijkheden verbonden aan een lage arbeidsbezetting zijn speciale instellingen voor bedrijfsverzorging opgericht. Deze z.g. bedrijfsverzorgingsdiensten nemen een of meer personen in dienst om deze ter beschikking te stellen van de aangesloten bedrijven.

In het kort zou men een vijftal factoren kunnen noemen die van invloed zijn geweest op het ontstaan van de bedrijfsverzorgingsdiensten.

1. Het toegenomen aantal z.g. eenmansbedrijven, die kwetsbaar zijn bij ziekte of ongeval;

2. Het verminderen van de betekenis van de burenhulp: met name zijn de weerstanden tegen het ontvangen van hulp ten gunste van de toegenomen verzakelijking en verzelfstandiging vergroot, terwijl anderzijds de arbeidsbezetting bij een vaak vergrote bedrijfsomvang minder mogelijkheden voor hulpverlening aan de burens toelaat;
3. De grotere ingewikkeldheid van de bedrijven, waardoor een deskundige vervanging vereist is;
4. De toegenomen welvaart doet de behoefte groeien naar meer vrije tijd, o.a. in de vorm van vakantie;
5. De algemene schaarste aan arbeid.

§ 2. Probleemstelling

De behoefte aan bedrijfsverzorging zal o.m. samenhangen met een aantal kenmerken van de bedrijven en van de bedrijfshoofden. Vanwege de veelal geringe omvang van de arbeidsbezetting en de aard van de werkzaamheden, kan de bedrijfsverzorgingsdienst met name van betekenis zijn voor de melkveehouderijbedrijven. In verband hiermede is in het kader van het onderzoek naar het gebruik van arbeid en machines op melkveehouderijbedrijven tevens ingegaan op de bedrijfsverzorgingsdiensten. Dit onderzoek is beperkt tot de landbouwgebieden waar minimaal 80% van de cultuurgrond als grasland in gebruik is 1) en waar tevens het merendeel van de opbrengsten per bedrijf aan de rundveehouderij wordt ontleend. 2) In vergelijking met de indeling in landbouwgebieden komt dit gebied van onderzoek, dat verder weidegebieden zal worden genoemd, grotendeels overeen met de "weidestrekken". Enkele aangrenzende gebieden van de "zandgronden" en van de "rivierkleigebieden" zijn toegevoegd 3); anderzijds zijn enkele gebieden van de "weidestrekken" niet opgenomen. 4)

Om meer informatie te verkrijgen over de bedrijfsverzorgingsdiensten en de hulpverlening zal met name op de volgende vragen moeten worden ingegaan:

- hoe is de ontwikkeling van de bedrijfsverzorgingsdiensten geweest zowel in de weidegebieden als in het hele land?
- welke zijn de redenen voor het lid worden van een bedrijfsverzorgingsdienst en welke kenmerken vertonen de leden en hun bedrijven in vergelijking met de niet-leden?
- wie verleent de hulp, om welke redenen, voor welke duur en hoe ontwikkelt zich de vraag naar bedrijfshulp?

1) Bron: T.E.S.G. 1968: op basis van de C.B.S.-telling 1965.

2) Naar E.E.G.-classificatie meer dan 90% uit rundveehouderij.

3) De Wouden, Zuidelijk Westerkwartier, Goorecht, Weidegebied van het Noorderveld, Dieverderdingspel, Hoogeveen, Zuidwestelijk Weidegebied, Olst en Wijhe en Noordelijke Veluwe.

4) De Eilanden, Texel en Wieringen, de Noordhollandse Droogmakerijen, De Venen en Eemland.

- welke ervaringen heeft men met de bedrijfshulp en van welke betekenis is de bedrijfsverzorgingsdienst voor de vervanging bij ziekte en ongeval, voor het verkrijgen van vrije tijd en voor het verminderen van een eventuele gebondenheid aan het bedrijf?
- hoe is de ontwikkeling van de personeelsbezetting van de bedrijfsverzorgingsdiensten geweest en welke personen treden in dienst van de bedrijfsverzorgingsdiensten?

Op een aantal aspecten van de bedrijfsverzorgingsdiensten, zoals de juridische opzet, de interne organisatie, de wijze van financiering en de relatie met de provinciale bonden, zal echter niet worden ingegaan.

§ 3. Opzet en uitvoering

Ten aanzien van enkele in de probleemstelling vermelde vraagpunten zijn gegevens beschikbaar uit de L.E.I.-enquête onder veehouders naar het gebruik van arbeid en machines op de melkveehouderijbedrijven. Bij deze enquête waarbij 298, volgens een steekproef verkregen, veehouders waren betrokken, is o.m. ingegaan op enkele aspecten van de beroepsuitoefening zoals de vrije tijd, de gebondenheid aan het bedrijf en de vervanging bij ziekte en ongeval. In verband hiermede zijn enkele vragen gesteld over de bedrijfsverzorgingsdiensten. Deze vragen hadden o.m. betrekking op:

- a. het voorkomen van deze diensten in hun omgeving;
- b. het al dan niet lid zijn van de bedrijfsverzorgingsdiensten;
- c. het gebruik maken van de diensten;
- d. de mening over het functioneren van de bedrijfsverzorgingsdiensten;
- e. de betekenis van de bedrijfsverzorgingsdiensten voor ziekte of ongeval en vrije tijd.

Daarnaast kon gebruik worden gemaakt van de documentatie van het Landbouw-Economisch Instituut. De afdeling Statistiek inventariseert sinds 1964 jaarlijks, nl. per 1 mei, de bedrijfsverzorgingsdiensten in het gehele land.

De gegevens uit beide bronnen waren echter niet toereikend om een antwoord te verkrijgen op alle bovengenoemde vraagpunten. Met name over de hulpverlening vanuit de bedrijfsverzorgingsdiensten waren meer gegevens vereist. In overleg met de secretarissen van de provinciale bonden van de bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden zijn daarom vragenlijsten verzonden aan de werkverdelers van de afzonderlijke diensten. In deze formulieren (zie bijlage 7) waren vragen opgenomen o.m. over de grootte van het werkgebied, het aantal leden en de mutaties in ledental, kenmerken van de leden en hun bedrijven alsmede van de veehouders en de bedrijven waaraan hulp werd verleend. Eveneens werden vragen opgenomen over de redenen en omvang van de hulpverlening, evenals over het personeel van de diensten. Op deze wijze werden van 56 van de 70 in de weidegebieden werkzame diensten gegevens verkregen.

HOOFDSTUK II

De ontwikkeling van de bedrijfsverzorgingsdiensten

Aan de ontwikkeling van drie aspecten van de bedrijfsverzorgingsdiensten zal achtereenvolgens aandacht worden gegeven:

- het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten (§ 1); in het kader hiervan zal tevens in het kort worden ingegaan op het ontstaan van de diensten;
- het aantal bij de diensten betrokken landbouwers, in totaal en per dienst. Eveneens zal aan de mutaties van het aantal leden aandacht worden gegeven (§ 2);
- het aantal personeelsleden, onderscheiden naar categorie, zowel totaal en per dienst (§ 3).

De ontwikkeling van de diensten in de weidegebieden zal worden vergeleken met de ontwikkeling van de diensten in het gehele land. Zo nodig zullen binnen de weidegebieden weer verschillende deelgebieden worden vergeleken. Min of meer overeenkomstig de werkgebieden van de t.b.v. de diensten werkzame overkoepelende organisaties kan men nl. een drietal deelgebieden onderscheiden:

- a. de Friese weidegebieden;
- b. de westelijke weidegebieden, bestaande uit de weidegebieden van Noord- en Zuid-Holland en Utrecht;
- c. de oostelijke weidegebieden, bestaande uit de weidegebieden van Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland.

§ 1. Ontstaan en ontwikkeling van het aantal diensten

De huidige organisaties voor bedrijfsverzorging vinden hun oorsprong in 2 verschillende prototypen, t.w. de sectie bedrijfsverzorging van de Protestantse Stichting voor Maatschappelijk Werk te Gorssel en de Coöperatieve Vereniging tot exploitatie van een boerenhulpverleningsdienst voor Oosterland en omgeving te Oldeboorn. 1)

De bedrijfsverzorging te Gorssel is ontwikkeld in de jaren 1955-1958 binnen de Protestantse Stichting voor Maatschappelijk Werk. Deze stichting waarin de 5 diaconiën van de gemeente samenwerkten, had verschillende secties die elk een speciale taak hadden, nl. jeugdzorg, algemeen maatschappelijke zorg, bejaardenzorg, gezinsverzorging en bejaardenhulp. Als sectie is eraan toegevoegd de bedrijfsverzorging. In juli 1958 werd hiervoor een medewerker (bedrijfsverzorger) in dienst genomen.

1) De reeds in 1954 in het leven geroepen "Onderlinge bedrijfsverzorging" in Den Ham wordt niet als voorloper beschouwd, omdat bij deze dienst geen speciale medewerkers in dienst waren, maar een groep boeren zich bereid verklaarde elkaar in voorkomende gevallen te helpen.

De sectie bedrijfsverzorging helpt in gevallen van arbeidsongeschiktheid, maar eveneens bij met de arbeidsongeschiktheid verband houdende moeilijkheden voor het gezin. De vergoeding voor hulp hield o.m. verband met de hoogte van het inkomen; voor de financiering werden nl. belangrijke subsidies van organisaties van boeren verkregen. Deze vorm van bedrijfsverzorging kreeg daardoor enigszins het karakter van een onderlinge verzekering tegen een van de gevolgen van arbeidsongeschiktheid.

De boerenhulpverleningsdienst te Oldeboorn is ontwikkeld binnen de coöperatieve zuivelfabriek. Om verschillende redenen werd echter besloten tot oprichting van een zelfstandige coöperatieve vereniging. Als voordelen hiervan zag men o.a. de grotere ontwikkelingsmogelijkheden van de hulpverlening. Daarnaast verkregen de werknemers van deze coöperatie een betere positie. Op deze wijze werd eveneens voorkomen dat de leden van de zuivelfabriek die niets voor een dergelijke hulpverlening voelden, moesten bijdragen in de kosten. Deze zelfstandigheid bracht enerzijds mee dat men de richtlijnen omtrent de hulpverlening onderling kon vaststellen, maar anderzijds dat men de vergoeding moest baseren op de eraan verbonden kosten. De hulp kon vanwege het zakelijke karakter uitgebreid worden en behalve in noodsituaties eveneens verleend worden voor vrije tijd en extra drukte op het bedrijf. Daardoor heeft de hulpverleningsdienst mede het karakter van een algemene personeelsvoorzieningsdienst gekregen. Daarentegen zal de hulpverlening door bedrijfsverzorgingsdiensten die niet op kostenbasis werken, veelal beperkt blijven tot de gevallen waarin de leiding hulp noodzakelijk vindt. Het lagere tarief als gevolg van subsidies kan op deze wijze niet leiden tot uitbreiding van de hulpverlening.

In de korte periode sinds de oprichting van de eerste dienst in 1958 nam het aantal diensten toe tot over de 200 in 1969 (zie tabel 1). In dit totaal zijn echter 11 diensten begrepen die werkzaam zijn t.b.v. de tuinbouwbedrijven. Omdat het onderzoek vooral betrekking heeft op de diensten in de weidegebieden, zal aan de veelal recentelijk opgerichte diensten t.b.v. de tuinbouw bij de verdere bespreking geen aandacht meer worden geschonken. Uitsluitend de actieve diensten t.b.v. de landbouwbedrijven zullen verder in beschouwing worden genomen.

De groei van het aantal diensten had met name in de provincie Friesland en later in Noord-Brabant in een zeer kort tijdsbestek plaats. Met de ontwikkeling in het Oosten van het land, met name in Gelderland en Overijssel en de opkomst in het Westen verdrievoudigde het totaal aantal diensten van 1961 op 1962 tot ruim 70. Nadien bleef het aantal diensten geleidelijk toenemen in de oostelijke, noordelijke en westelijke provincies. Eerst in de jaren 1966-1968 stijgt het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten in het Zuiden in belangrijke mate; tegelijkertijd zet de ontwikkeling zich in het Oosten en Westen voort.

Het merendeel van de bedrijfsverzorgingsdiensten werkt als zelfstandige organisatie, o.a. vereniging en coöperatieve vereniging. Vooral in Gelderland en Drenthe zijn aanvankelijk aan de zuivelfabriek gekoppelde of als stichting werkzame bedrijfsverzorgingsdiensten opgericht. Enkele hiervan zijn inmiddels weer omgezet in zelfstandig werkende diensten.

Door deze omzetting is sinds 1965 het aantal niet zelfstandige organisaties gedaald van 22 tot 12 in 1969.

Tabel 1. De ontwikkeling van het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten per provincie 1)

Landbouw	Aantal bedrijfsverzorgingsdiensten in de jaren:										
	'59	'60	'61	'62	'63	'64	'65	'66	'67	'68	'69
Groningen				4	6	8	8	9	9	9	9
Friesland	1	1	11	33	32	32	32	33	33	35	35
Drenthe		1	1	6	10	10	16	20	20	20	20
Overijssel			3	7	8	8	10	13	15	22	23
Gelderland	1	2	4	9	11	13	17	21	25	30	30
Utrecht				1	1		1	3	4	9	9
Noord-Holland			3	6	7	7	7	8	8	11	11
Zuid-Holland			2	6	6	6	7	10	10	15	16
Zeeland						1	2	2	4	4	4
Noord-Brabant			1	1	2	2	7	8	23	29	29
Limburg							1	4	5	5	5
Totaal	2	4	25	73	83	87	108	131	156	189	191
w.v. niet-zelfst.	1	3	5	12	15	16	22	17	15	12	12
Tuinbouw totaal			1	1	2	3	4	4	5	9	11

1) Uitsluitend actieve diensten per 1 mei.
Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

Van het totaal van de 191 bedrijfsverzorgingsdiensten in 1969 (tabel 1) zijn er 70 in de genoemde weidegebieden werkzaam. In deze gebieden nam het aantal verenigingen aanvankelijk sneller toe dan in de rest van het land. Reeds in 1962 was twee derde van het huidige aantal verenigingen in deze weidegebieden aanwezig (tabel 2).

Tabel 2. De ontwikkeling van het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden

Gebied	Aantal bedrijfsverzorgingsdiensten in de jaren:										
	'59	'60	'61	'62	'63	'64	'65	'66	'67	'68	'69
Friese weidegeb.	1	1	10	28	28	27	27	27	27	28	28
Westel. weidegeb.			3	8	9	9	9	12	13	23	24
Oostel. weidegeb.		1	4	9	13	13	17	19	17	18	18
Totaal weidegeb.	1	2	17	45	50	49	53	58	57	69	70

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

De meeste bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden werden opgericht in de jaren 1961/1962 en 1967/1968. In de Friese weidegebieden zijn vrijwel alle thans bestaande bedrijfsverzorgingsdiensten opgericht in de jaren 1961 en 1962. De ontwikkeling verliep in de beide andere gebieden wat geleidelijker, met name in de westelijke weidegebieden is bijna de helft van de bedrijfsverzorgingsdiensten eerst na 1967 opgericht. Van de 18 bedrijfsverzorgingsdiensten in oostelijke weidegebieden zijn er zes verbonden aan een zuivelfabriek. Dit aantal, uitsluitend in het Drentse deel werkzame diensten, is sinds 1965 gelijk gebleven.

Binnen de weidegebieden blijken de bedrijfsverzorgingsdiensten niet gelijkmatig verspreid te zijn (zie bijlage 6). In de Friese weidegebieden is in vrijwel iedere gemeente één en soms zelfs meer dan één bedrijfsverzorgingsdienst. In de westelijke weidegebieden treft men in het Zuidhollandse en Utrechtse een vrij gelijkmatige spreiding aan, terwijl in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden een zeer grote dienst aanwezig is. In het Noordhollandse deel zijn daarentegen nog slechts enkele diensten werkzaam. Eveneens weinig diensten treft men aan in het Overijsselse deel van de oostelijke weidegebieden; in het gebied ten noordoosten van Zwolle komen nl. in het geheel geen bedrijfsverzorgingsdiensten voor. Dit stemt overeen met de resultaten van de enquête onder 298 veehouders (tabel 3).

Tabel 3. Het al of niet voorkomen van een bedrijfsverzorgingsdienst in het woongebied

Antwoord	Fries weidegebied		Westelijk weidegebied		Oostelijk weidegebied		Alle weidegebieden	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Ja	119	92	67	72	58	76	244	82
Neen	10	8	26	28	18	24	54	18
Totaal	129	100	93	100	76	100	298	100

Bron: L.E.I.-enquête veehouders.

18% van de veehouders zegt dat er bij hen in de omgeving geen bedrijfsverzorgingsdienst voorkomt. Voor de oostelijke en westelijke weidegebieden is dit percentage 24 resp. 28; daarentegen voor de Friese weidegebieden slechts 8%.

§ 2. Het aantal leden

In een betrekkelijk korte tijd is het aantal bij de organisaties voor bedrijfsverzorging betrokken landbouwers belangrijk toegenomen. Neemt men de zelfstandige en niet-zelfstandige organisaties te zamen, dan is het aantal betrokkenen in 5 jaar tijd verdubbeld van 12 000 in 1964 tot bij-

na 25 000 in 1969 (tabel 4). Deze toeneming was een gevolg van de groei van het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten en de stijging van het ledental (per dienst). De verhouding tussen het aantal leden van zelfstandige en van niet-zelfstandige diensten is ingrijpend gewijzigd. In 1964 was een derde van het totaal aangesloten bij een zelfstandige organisatie en in 1969 was dit drie vierde (tabel 4). Deze verschuiving hield o.m. verband met de reeds genoemde omzetting van niet-zelfstandige in zelfstandige diensten.

Tabel 4. De verhouding tussen het aantal aangeslotenen bij zelfstandige en bij niet-zelfstandige bedrijfsverzorgingsdiensten

Organisatievorm	Percentage aangeslotenen in:					
	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Zelfstandig	33	30	49	60	70	74
Niet-zelfstandig	67	70	51	40	30	26
Allen	100	100	100	100	100	100
Aantal bedrijven	12 460	19 636	19 816	20 954	23 415	24 880

Bron: L.F.I., afdeling Statistiek.

De relatieve toeneming van het aantal bij de bedrijfsverzorgingsdiensten aangesloten landbouwers is in de periode 1964-1969 in de weidegebieden sterker geweest dan in het gehele land (zie tabel 5); het aantal nam nl. toe van bijna 3 600 tot ruim 9 200. Dit was voornamelijk een gevolg van de toeneming van het aantal aangesloten landbouwers in de oostelijke weidegebieden; enkele zuivelfabrieken begonnen er in 1965 met de hulpverlening. Het aantal leden van zelfstandige bedrijfsverzorgingsdiensten nam echter ook toe en wel van ruim 400 in 1964 tot ruim 1 200 in 1969. In de westelijke weidegebieden nam het aantal leden vooral sinds 1965 in belangrijke mate toe, met name door de oprichting van nieuwe diensten. In de Friese weidegebieden, waar in 1964 al ruim 1 800 leden waren, bleef het aantal aangesloten leden regelmatig toenemen; in het aantal diensten kwam vrijwel geen verandering.

Tabel 5. De ontwikkeling van het aantal aangesloten bedrijven per gebied in de periode 1964-1969

Gebieden	Indexcijfers						Aantal 1969
	1964	1965	1966	1967	1968	1969	
Friese weidegeb.	100	108	115	128	138	155	2 685
Westel. "	100	106	240	286	409	449	1 456
Oostel. "	100	337	365	340	354	350	5 125
Alle "	100	200	217	217	249	257	9 266
Nederland	100	158	159	168	185	200	24 880

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

De snelle groei van het aantal diensten en het aantal aangesloten landbouwers had tot resultaat dat in 1969 in het gehele land bijna een vijfde van de landbouwbedrijven van 5 ha of meer 1) in de gelegenheid was bedrijfshulp te verkrijgen. In de weidegebieden als geheel is bijna 30% van de desbetreffende bedrijven aangesloten bij een organisatie voor bedrijfshulp.

De oostelijke weidegebieden hebben een relatief hoog percentage bedrijven die in de gelegenheid zijn bedrijfshulp te verkrijgen, nl. ruim 40%. Dit hoge percentage is o.m. een gevolg van de activiteiten van de zuivelfabrieken 2). Bij de zelfstandige organisaties was in de oostelijke weidegebieden slechts 10% van de bedrijven aangesloten. In de Friese weidegebieden, waar uitsluitend zelfstandige diensten bestaan, was 27% aangesloten. In het westen van het land was in 1969 maar 14% van de landbouwers aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst.

Uit de vergelijking met de resultaten van de enquête onder veehouders blijkt, dat van de geënquêteerde veehouders 25% was aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst. In de Friese weidegebieden was 36% van de veehouders lid, in de westelijke 12% en in de oostelijke 24%. De verschillen met eerdergenoemde percentages kunnen o.m. wijzen op een grotere belangstelling voor bedrijfsverzorgingsdiensten bij de meer gespecialiseerde Friese veehouderijbedrijven en op een belangrijke invloed van de zuivelfabrieken op de mogelijkheden tot bedrijfsverzorging in de oostelijke weidegebieden.

Daar het totaal aantal leden sterker steeg dan het aantal diensten, nam het gemiddelde ledental per dienst sterk toe. Voor de zelfstandige diensten in het hele land bedroeg dit gemiddelde aantal in 1969 103 (zie tabel 6). Regionaal verschilt het gemiddelde aantal leden per dienst; met name de bedrijfsverzorgingsdiensten in Gelderland en Overijssel hebben een hoog gemiddeld ledental: in 1969 resp. 187 en 143. In vergelijking daarmee is het gemiddelde in de westelijke provincies belangrijk lager, o.a. 45 voor Utrecht en 54 voor Zeeland. Het gemiddelde ledental in de overige provincies loopt uiteen van 62 tot 92.

Het gemiddelde ledental van de aan een zuivelfabriek verbonden organisaties voor bedrijfshulp is belangrijk hoger dan dat van de zelfstandige verenigingen of stichtingen. Met inbegrip van de kringcoöperatie Drents- en Overijsselse Combinatie (D.O.C.) die 2500 leden heeft, bedraagt het gemiddelde voor de 12 niet-zelfstandige organisaties 550 leden.

De ontwikkeling van het aantal leden per dienst in de periode 1964-1969 was in de weidegebieden minder snel dan bij de diensten in het hele land. Bij een vrijwel gelijk gemiddeld aantal in 1964 nam dit toe tot ruim 80 leden voor de weidegebieden tegen ruim 100 voor alle zelfstandige diensten in het land (zie tabel 6 en 7).

1) 125 000 grondgebruikers met hoofdberoep akkerbouwer of veehouder.

2) De verhouding kan hierdoor echter enigszins geflatteerd zijn, o.m. doordat er melkleveranciers opgenomen kunnen zijn van buiten de weidegebieden en van beneden de grootteklasse van 5 ha.

Tabel 6. De ontwikkeling van het gemiddelde aantal leden per dienst 1) in Nederland

Provincie	Gemiddeld aantal leden per dienst in:					
	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Groningen	35	39	40	46	56	63
Friesland	64	69	72	80	84	92
Drenthe	70	61	77	79	79	92
Overijssel	70	83	115	121	137	143
Gelderland	112	186	188	187	183	187
Utrecht	-	40	45	46	44	45
Noord-Holland	45	51	54	58	58	62
Zuid-Holland	44	50	78	89	72	73
Zeeland	62	45	50	49	54	54
Noord-Brabant	28	50	61	59	70	82
Limburg	-	25	47	64	64	77
Nederland	59	69	85	90	95	103

1) Uitsluitend de zelfstandig werkende organisaties die als zodanig actief zijn.

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

Het ledental van de diensten in de oostelijke weidegebieden nam het sterkst toe. In de westelijke weidegebieden nam het gemiddelde eerst snel toe, maar daalde weer als gevolg van de oprichting van een aantal (10) diensten, die aanvankelijk nog weinig leden hadden. In de Friese weidegebieden, waar het aantal diensten vrijwel gelijk bleef tussen 1964 en 1969, nam het gemiddelde aantal leden geleidelijk verder toe en bedroeg bijna 100 in 1969.

Tabel 7. De ontwikkeling van het gemiddelde aantal leden per dienst 1) in de weidegebieden

Gebieden	Gemiddeld aantal leden per dienst in:					
	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Friese weidegeb.	67	72	77	85	89	96
Westel. "	35	38	64	70	57	61
Oostel. "	43	50	74	88	98	102
Alle "	56	60	73	82	79	84

1) Uitsluitend de zelfstandig werkende organisaties.

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

Bij de 6 niet-zelfstandige diensten in de weidegebieden kwam weinig wijziging in het ledental: sinds 1967 bleef het gemiddelde ongeveer 650.

Tussen de afzonderlijke diensten bestaan belangrijke verschillen in aantal leden (zie tabel 8).

Tabel 8. De bedrijfsverzorgingsdiensten naar ledental in 1969 1)

Aantal leden	Friese weidegebied	Westelijk weidegebied	Oostelijk weidegebied	Totaal weidegebieden
< 50 leden	-	15	3	18
50- 75 "	8	6	2	16
75-100 "	10	1	2	13
100-150 "	7	1	2	10
≥150 "	3	1	3	7
<u>Aantal diensten</u>	<u>28</u>	<u>24</u>	<u>12</u>	<u>64</u>
Gemiddeld aantal leden per dienst	96	61	102	84

1) Exclusief de 6 Drentse van een zuivelfabriek afhankelijke diensten die, behalve de D.O.C., alle rond de 300 leden tellen.

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

In 1969 hadden 18 van de 64 zelfstandige diensten in de weidegebieden minder dan 50 leden, terwijl 17 meer dan 100 leden hadden. Een tweetal zelfstandige diensten heeft een zeer groot ledental, nl. de bedrijfsverzorgingsdienst voor de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden met 350 en die voor de Noord-Veluwe met ruim 200 leden.

In het Friese weidegebied heeft het grootste deel van de diensten 50 tot 100 leden. De diensten in het Westen hebben overwegend minder dan 50 leden. In de oostelijke weidegebieden treft men zelfstandige diensten aan met een gering zowel als met een zeer groot aantal leden. Van de 12 diensten in dat gebied hebben er 7 minder dan 100 leden, w.o. 3 met minder dan 50.

Over de wijzigingen in ledental is een indruk verkregen uit de gegevens van de werkverdelers van de zelfstandige diensten die reeds voor 1968 werkzaam waren. In totaal betreft dit 42 bedrijfsverzorgingsdiensten, waarvan het aantal leden in 1968 toenam met 269. Dit was het saldo van een toetreding van 400 nieuwe en een vertrek van 131 leden. Zowel de toetreding als het vertrek hadden grotendeels in de Friese weidegebieden plaats. Bij 35 van de 42 diensten bleef het vertrek beneden de 5 leden per jaar. In hoofdzaak zal het vertrek dus wel betrekking hebben op wijziging in de omstandigheden op de bedrijven, o.a. opheffing, verhuizing, e.d. De toetreding van nieuwe leden bleef voor de meeste (26 van de 42) diensten beperkt tot minder dan 10, een zestal kreeg meer dan 20 nieuwe leden.

Als gevolg van dit toe- en uittreden nam van 37 diensten het aantal leden toe; van 3 bleef dit gelijk en van 2 daalde het aantal leden.

§ 3. Het personeel van de diensten

De personen die in het kader van de bedrijfsverzorgingsdiensten werkzaamheden verrichten op de landbouwbedrijven kunnen naar de aard van hun dienstverband onderscheiden worden in vaste bedrijfsverzorgers, losse bedrijfsverzorgers en weekendmelkers. De vaste bedrijfsverzorgers werken veelal op basis van een arbeidsovereenkomst, terwijl de losse verzorgers hun hoofdberoep elders uitoefenen; zij kunnen zich echter zo nodig voor bedrijfsverzorging vrijmaken. Zowel naar de aard van hun dienstverband als naar hun aantal vormen de vaste verzorgers de belangrijkste categorie: per 1 mei 1969 waren er bij de diensten t.b.v. de landbouw in totaal 287 in Nederland werkzaam (tabel 9). Het aantal vaste verzorgers in Nederland is sterk gegroeid; in 5 jaar tijds, nl. van 1964-1969, is het verdrievoudigd. In de weidegebieden nam het aantal vaste verzorgers in deze periode toe van 59 tot 140. In de Friese en oostelijke weidegebieden verdubbelde het aantal; in de westelijke weidegebieden waren in 1969 zelfs viermaal zoveel vaste verzorgers dan in 1964, voornamelijk vanwege de oprichting van nieuwe diensten.

Tabel 9. Het aantal vaste verzorgers naar gebied

1 mei	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Nederland	94	123	160	211	268	287
Weidegebieden	59	67	82	98	126	140
w.v. Friese	38	42	49	60	71	82
Westelijke	7	7	13	14	30	29
Oostelijke	14	18	20	24	25	29

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

Het aantal losse bedrijfsverzorgers nam in de genoemde periode in iets mindere mate toe dan het aantal vaste, nl. van 40 tot 110 (zie tabel 10). Deze toeneming deed zich voornamelijk voor buiten de weidegebieden waar het aantal steeg met 56 tegen 14 in de weidegebieden. Binnen de weidegebieden steeg het aantal vooral in de westelijke weidegebieden.

Tabel 10. Het aantal losse bedrijfsverzorgers naar gebied

1 mei	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Nederland	40	46	58	52	78	110
Weidegebieden	34	27	30	25	39	48
w.v. Friese	9	5	5	5	8	6
Westelijke	9	9	18	13	14	21
Oostelijke	16	13	7	7	17	21

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

In de oostelijke weidegebieden trad na een daling weer een stijging op, waardoor er in 1969 iets meer waren dan in 1964. Vermoedelijk geeft echter het vergelijken van de situatie per 1 mei geen volledig beeld van de ontwikkeling van het aantal losse bedrijfsverzorgers.

Evenals het aantal losse bedrijfsverzorgers blijkt het aantal weekendmelkers van jaar op jaar nogal te verschillen (zie tabel 11). In 1969 waren er nog 46 weekendmelkers in Nederland. De weekendmelkers komen vrijwel uitsluitend voor in de weidegebieden en sinds 1968 alleen in Friesland.

Tabel 11. Het aantal weekendmelkers naar gebied

1 mei	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Nederland	77	55	68	77	47	46
Weidegebieden	64	50	62	64	40	38
w.v. Friese	58	40	55	57	40	38
Westelijke	6	4	5	7	.	.
Oostelijke	.	6	2	.	.	.

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

Daar de groei van het aantal personeelsleden sterker was dan de stijging van het aantal diensten, nam de personeelsbezetting per dienst toe. Dit blijkt o.m. uit een vermeerdering van het gemiddelde aantal vaste en losse verzorgers per dienst van 1964 op 1969. Het gemiddelde aantal vaste verzorgers per dienst in Nederland steeg tot 1,5 in 1969.

In dezelfde periode kwam het gemiddelde aantal vaste verzorgers in de weidegebieden op 2 per dienst. In de Friese weidegebieden bedroeg het aantal in 1969 bijna 3 per dienst. De westelijke en oostelijke weidegebieden kwamen gemiddeld op 1,2 en 1,6 vaste verzorger per bedrijfsverzorgingsdienst. Doordat het aantal bedrijfsverzorgers sneller toenam dan het ledental van de diensten, verminderde het aantal leden per vaste verzorger. In de periode 1964-1969 daalde in Nederland het aantal leden per vaste verzorger bij een verdubbeling van het aantal betrokken landbouwers van 133 naar 86 (zie tabel 12). In de weidegebieden werd deze verhouding echter iets ongunstiger door een lichte stijging van 61 naar 66. Dit komt voornamelijk doordat in de oostelijke weidegebieden de toename van het aantal o.a. via de zuivelfabrieken betrokken landbouwers groter was dan de stijging van het aantal vaste verzorgers. Het gemiddelde aantal boeren, voor wie er een vaste verzorger beschikbaar is, nam in dit gebied daardoor toe van 104 tot 177. In de Friese weidegebieden daalde het verhoudingscijfer belangrijk; in de westelijke weidegebieden bleef de verhouding ongeveer gelijk.

Met de daling van het aantal leden waarvoor een vaste verzorger beschikbaar is, zullen de mogelijkheden tot hulpverlening belangrijk zijn vergroot, met name in Friesland zal dit het geval zijn.

Tabel 12. De ontwikkeling van het gemiddelde aantal leden per vaste verzorger naar gebied

		Leden p. dienst	Verzorgers p. dienst		Boeren per vaste verzorger
			vast	los	
Nederland	1964	143	1,1	0,5	133
	1969	150	1,5	0,6	86
Weidegebieden	1964	72	1,2	0,5	61
	1969	132	2,0	0,6	66
w.v. Friese	1964	67	1,4	0,3	48
	1969	96	2,9	0,2	33
Westelijke	1964	35	0,8	1,0	46
	1969	60	1,2	0,9	50
Oostelijke	1964	104	1,0	0,6	104
	1969	285	1,6	0,7	177

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

HOOFDSTUK III

Enkele kenmerken van aangesloten veehouders en van hun bedrijven

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat in 1969 in de weidegebieden bijna 30% van de bedrijven was aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst. In dit hoofdstuk wordt o.m. ingegaan op de redenen van het al dan niet aangesloten zijn (§ 1.), alsmede op de kenmerken van de veehouders welke aanleiding kunnen geven tot aansluiting bij een bedrijfsverzorgingsdienst (§ 2). In § 3 zal worden nagegaan in hoeverre het al-dan-niet lid zijn verband houdt met o.m. de bedrijfsoppervlakte, de arbeidsbezetting en kenmerken als arbeidseffect, vrije tijd en gebondenheid.

§ 1. De redenen voor het al-of-niet lid zijn

Uit het onderzoek naar het gebruik van arbeid en machines op de melkveehouderijbedrijven blijkt dat men de 298 geënquêteerde veehouders als volgt zou kunnen indelen:

- a) de veehouders die zijn aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst (25%);
- b) de veehouders die niet aangesloten zijn, maar wel in een gebied wonen waar een bedrijfsverzorgingsdienst werkzaam is (57%);
- c) de veehouders die niet zijn aangesloten en naar hun zeggen niet in een omgeving wonen waar een bedrijfsverzorgingsdienst werkzaam is (18%).

De aangesloten veehouders (25%) noemen als redenen voor hun lidmaatschap hoofdzakelijk de mogelijkheden van vervanging bij ziekte en ongeval. Enkeligen noemen de vervanging in verband met vrije tijd e.d., terwijl een gering aantal de omstandigheden noemt, die aanleiding gaven tot het betrokken worden bij een bedrijfsverzorgingsdienst, nl. de daling van de arbeidsbezetting en het lidmaatschap via de melkfabriek.

Van de 169 veehouders die niet aangesloten zijn maar die daartoe wel in de gelegenheid zijn, werden in totaal 207 redenen vernomen om zich niet aan te sluiten; gemiddeld per respondent zijn dus meerdere redenen genoemd. Het vaakst (97x) wordt genoemd de aanwezigheid van voldoende helpers in de omgeving. Dit betreft dan voornamelijk gezinsleden waaronder zoons (32x) en vreemde arbeidskrachten (31x), maar eveneens familieleden (10x), burens (8x) en andere helpers (9x).

47 geënquêteerden, veelal met eenmansbedrijven, zijn uit financiële overwegingen geen lid. Een aantal malen (28x) wordt vernomen dat er nog geen aanleiding is geweest om lid te worden. Hierbij gaat men ervan uit dat men in geval van nood toch bedrijfshulp kan verkrijgen. Bezwaren

tegen het functioneren van de bedrijfsverzorgingsdienst, o.a. de verplichting tot tewerkstelling van de bedrijfsverzorger - bij een aantal diensten ingevoerd in geval er onvoldoende vraag naar hulp is -, worden door 18 geënquêteerden genoemd.

Resumerende kan gesteld worden dat 61% van deze categorie niet-leden geen behoefte heeft gehad aan bedrijfshulp en dat 28% deze vorm van hulp te duur vindt. De overigen (11%) hebben bezwaren tegen de bedrijfsverzorgingsdienst of hebben geen mening.

Tenslotte heeft van deze categorie niet-leden 8% plannen om lid te worden, 14% weet het nog niet en 78% wenst vooralsnog geen lid te worden.

De 54 veehouders in wier gebied geen bedrijfsverzorgingsdienst voorkomt wijten dit aan verschillende oorzaken. Voornamelijk noemt men hiervoor redenen als: te weinig belangstelling (15x) of het ontbreken van de noodzaak van een bedrijfsverzorgingsdienst (8x), de te kleine bedrijven in de omgeving (7x) en de hoge kosten die de bedrijfsverzorgingsdienst met zich meebrengt (5x). Een belangrijk aantal (bijna 40%) heeft evenwel hiervoor geen verklaring.

Bijna de helft vond het gewenst dat er in hun omgeving wel een dergelijke organisatie zou worden opgericht; hetgeen echter nog niet hoeft te betekenen dat men er lid van zou worden. Van de andere helft vond het merendeel de oprichting ongewenst en een deel onthield zich hierover van mening.

§ 2. Enkele kenmerken van de leden

De leeftijd

Van 36 bedrijfsverzorgingsdiensten is een leeftijdsopbouw van de leden verkregen 1).

Uit de verstrekte gegevens (zie tabel 13) blijkt dat 57% van de leden jonger is dan 45 jaar, en 21% jonger dan 35 jaar. Vooral in de westelijke weidegebieden is het lidmaatschap van de bedrijfsverzorgingsdienst een aangelegenheid van de jongere boeren: 70% van de leden is daar jonger dan 45 jaar en 26% jonger dan 35 jaar.

De verschillen in leeftijdsopbouw per gebied kunnen o.m. verband houden met de verschillen in tijdstip van oprichting van de bedrijfsverzorgingsdiensten. Tot de diensten in de Friese en oostelijke weidegebieden die veelal langer bestaan dan die in de westelijke weidegebieden, zullen toentertijd eveneens merendeels jongere boeren zijn toegetreden.

1) In de oostelijke weidegebieden is deze vraag in veel gevallen niet beantwoord hetgeen o.m. verband zal kunnen houden met de omvangrijkheid van de bedrijfsverzorgingsdiensten in dit gebied.

Tabel 13. Procentuele verdeling van de leden van de bedrijfsverzorgingsdiensten naar leeftijd

Leeftijds- klasse	Friese weidegebied	Westelijk weidegebied	Oostelijk weidegebied	Alle leden
<35 jaar	19	26	22	21
35-45 "	35	43	32	36
45-55 "	31	23	28	29
≥55 "	15	8	18	14
Aantal leden	(1732)	(638)	(358)	(2728)

Bron: Enquête werkverdelers 36 diensten.

De jongere veehouders hebben een grotere belangstelling voor de bedrijfsverzorgingsdiensten dan de oudere. Zowel van de veehouders jonger dan 35 als tussen 35 en 45 jaar is ongeveer een derde lid van de bedrijfsverzorgingsdienst. Van de leeftijdsklasse van 45-55 jaar is dit een kwart en van de ouderen (≥ 55 jaar) is 16% lid.

De opleiding

Van de leden van de bedrijfsverzorgingsdiensten heeft een groter deel voortgezet onderwijs genoten dan van de niet-leden (tabel 14). Zo heeft 46% van de leden agrarisch dagonderwijs gevolgd; van de niet-leden was dit ca. 30%. Eveneens heeft van de leden een groter deel (17%) algemeen vormend onderwijs gevolgd.

Tabel 14. Opleiding veehouders en lidmaatschap bedrijfsverzorgingsdiensten

	In procenten per categorie	
	geen lid	wel lid
Geen voortgezet onderwijs	21	12
Agrarisch cursorsch onderwijs	39	25
" dagonderwijs	34	46
Algemeen vormend onderwijs	6	17
Aantal veehouders	(169)	(75)

Bron: Enquête veehouders.

De standsorganisatie

Vanwege de rol die de boerenorganisaties hebben gespeeld bij de oprichting van de bedrijfsverzorgingsdienst, kan het lid-zijn van een standsorganisatie van invloed zijn op het lid-worden van een bedrijfsverzorgings-

gingsdienst.

Uit de enquête onder veehouders blijkt dat de georganiseerden in grotere mate lid zijn dan de niet georganiseerden resp. 27 en 17%. Van de niet-georganiseerden wonen evenwel ruim 25% in een streek waar geen bedrijfsverzorgingsdienst is.

De leden van de landbouwmaatschappijen van het K.N.L.C. zijn in grotere mate lid dan de leden van de afdelingen van de C.B.T.B. en de K.N.B.T.B. Dit houdt o.m. verband met verschillen in het voorkomen van de bedrijfsverzorgingsdiensten in de onderscheiden gebieden. In de omgeving van de leden van de afdelingen van de K.N.B.T.B., merendeels woonachtig in de westelijke weidegebieden, blijkt in mindere mate een bedrijfsverzorgingsdienst voor te komen.

§ 3. Enkele kenmerken van de aangesloten bedrijven

De bedrijfsgrootte

Het blijkt dat ruim 70% van bij 39 bedrijfsverzorgingsdiensten aangesloten bedrijven kleiner is dan 25 ha en bijna een kwart kleiner dan 15 ha (zie tabel 15). Bijna 30% van de bedrijven zijn 25 ha of meer en 9% hebben een oppervlakte van 35 ha of meer. Deze grotere bedrijven (≥ 25 ha) komen hoofdzakelijk voor in de Friese weidegebieden waar zij bijna 40% van het totaal van in die gebieden aangesloten bedrijven omvatten.

In de westelijke weidegebieden zijn vooral de bedrijven van 15-25 ha sterk vertegenwoordigd, nl. bijna 60%, terwijl 26% kleiner dan 15 ha is. In dit gebied, maar vooral in de oostelijke weidegebieden, zijn vrijwel geen grotere bedrijven bij een verzorgingsdienst aangesloten. In dit laatste gebied is bijna de helft van de aangesloten bedrijven < 15 ha.

Tabel 15. Procentuele verdeling van de aangesloten bedrijven naar bedrijfsoppervlakte per gebied

Bedrijfs-grootte	Friese weidegebieden	Westelijke weidegebieden	Oostelijke weidegebieden	Alle bedrijven
<15 ha	16	26	47	24
15-25 ha	45	58	42	47
25-35 ha	26	14	9	20
≥ 35 ha	13	2	2	9
Aantal bedr.	(1 806)	(606)	(633)	(3 045)

Bron: Enquête werkverdelers 39 diensten.

Van de veehouders met kleine bedrijven (< 15 ha) en in mindere mate van de middelgrote bedrijven kan een belangrijk deel, nl. 27, resp. 20%, geen lid worden van een bedrijfsverzorgingsdienst omdat deze niet voorkwam in hun omgeving. Van de veehouders met bedrijven ≥ 25 ha kon

slechts ruim 10% om deze reden geen lid worden. Indien men hiermee rekening houdt en alleen de bedrijven die lid kunnen worden in aanmerking neemt, dan nog is een geringer deel (19%) van de kleinere bedrijven aangesloten dan van de grotere bedrijven (42%). Van de middelgrote bedrijven die lid zouden kunnen worden was 27% lid van de bedrijfsverzorgingsdienst.

De arbeidsbezetting

Twee derde van de bij 46 diensten aangesloten bedrijven kan worden aangemerkt als z.g. eenmansbedrijven. Voor de diensten in de oostelijke en westelijke weidegebieden bedroeg het aandeel van de eenmansbedrijven zelfs 75%. In de Friese weidegebieden lag dit aandeel wat lager, nl. op 57%.

Het blijkt dat de bedrijfsverzorgingsdienst minder voorkomt in de omgeving van bedrijven met een betrekkelijk lage arbeidsbezetting. Ruim een kwart van de bedrijven met een arbeidsbezetting kleiner dan 1,25 v.a.k. kon zich niet aansluiten bij een bedrijfsverzorgingsdienst omdat er in het desbetreffende gebied geen dienst is. Voor de categorie bedrijven met 1,25-1,75 v.a.k. kon 23%, en van de overige bedrijven kon 9% geen lid worden. Deze verschillen kunnen o.m. verband houden met de regionale verschillen in bedrijfsgroottestructuur; de grotere bedrijven, o.a. gelegen in de Friese weidegebieden, hebben veelal eveneens een zwaardere arbeidsbezetting.

In gebieden waar een bedrijfsverzorgingsdienst werkzaam is, zijn er van de bedrijven met een arbeidsbezetting van 1,25-1,75 v.a.k. relatief meer aangesloten (39%) dan van de bedrijven met een kleinere en grotere arbeidsbezetting (resp. 28% en 26%).

Deze verschillen kunnen o.m. verband houden met de samenstelling van de arbeidsbezetting. Het blijkt dat van de bedrijven waarop het bedrijfshoofd alleen of met hulp van vrouwelijke gezinsleden werkt, er relatief meer (resp. 33 en 40%) zijn aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst dan van de bedrijven waarop zoons meewerken (14%). Van de bedrijven waarop andere familieleden van het bedrijfshoofd meewerken en bedrijven met firmanten, zijn er ook meer aangesloten - nl. 23 resp. 27% - dan van de bedrijven met zoons.

De bedrijfsverzorgingsdienst is vooral van belang voor de bedrijven met vreemde arbeidskrachten: de helft van deze bedrijven is lid. Dit houdt mogelijk verband met vervanging van de arbeidskrachten tijdens de weekends, terwijl door het regelmatig uitbetalen van loon deze categorie veehouders minder opziet tegen de kosten van de bedrijfsverzorgingsdienst. Tenslotte kan het voor grote bedrijven met een gunstige rentabiliteit om fiscale redenen aantrekkelijk zijn om lid te zijn van een bedrijfsverzorgingsdienst.

Het arbeidseffect

Zoals reeds is gebleken is er een verband tussen het lid-zijn van de bedrijfsverzorgingsdienst en de bedrijfsoppervlakte, maar eveneens tussen het lid-zijn en het arbeidsbezettingstype. Mede als gevolg hiervan is

het mogelijk dat zich verschillen voordoen in het arbeidseffect - aantal bewerkingsseenheden per volwaardige arbeidskracht - van leden en dat van niet-leden. De leden blijken overwegend een hoger arbeidseffect te hebben dan de niet-leden. Zo heeft bijna 80% van de leden een arbeidseffect van meer dan 1 500 b.e./v.a.k. (zie tabel 16). Van de niet-leden, die wel in een gebied wonen waar een bedrijfsverzorgingsdienst voorkomt, is dit 48%.

Op de bedrijven waar geen bedrijfsverzorgingsdienst voorkomt, treedt een belangrijke spreiding op in het arbeidseffect.

Tabel 16. Arbeidseffect (in b.e./v.a.k.) 1) en lidmaatschap bedrijfsverzorgingsdienst

Aantal b.e./v.a.k.	Percentage bedrijven verdeeld naar arbeidseffect			Alle bedrijven
	geen bedr.- verzorgingsdienst	geen lid	wel lid	
<1 000	17	7	3	8
1 000-1 500	26	45	18	35
1 500-2 000	31	30	46	34
>2 000	26	18	33	23
Aant. bedr.	(54)	(169)	(75)	(298)

1) Bewerkingseenheden per volwaardige arbeidskracht.

Bron: Enquête veehouders.

De vrije tijd

Een van de redenen voor het aangaan van het lidmaatschap van de bedrijfsverzorgingsdienst is het verkrijgen van vrije tijd, o.a. in de vorm van vrije dagen. Nagegaan zal nu worden of er t.a.v. de opvattingen over de vrije tijd en de hoeveelheid vrije dagen verschillen zijn tussen de leden en niet-leden van de bedrijfsverzorgingsdienst.

Van alle geënquêteerde veehouders is 60% van mening dat zij voldoende vrije tijd hebben gehad in het jaar voorafgaande aan de enquête. Van de niet-leden en van de veehouders waar geen bedrijfsverzorgingsdienst werkzaam is, is resp. 61 en 67% tevreden over de hoeveelheid vrije tijd. Van de leden van de bedrijfsverzorgingsdienst zijn er daarentegen minder tevreden: 48% vindt de vrije tijd voldoende.

Van elke veehouder is eveneens nagegaan hoeveel vrije dagen hij in het jaar voor de enquêtedatum heeft gehad. Hierbij zijn in de beschouwing betrokken alle vrije dagen, dus zowel zon- en feestdagen, vakantiedagen en dagen waarop men afwezig was om persoonlijke redenen. Als criterium voor een vrije dag gold dat de veehouder éénmaal niet bij het melken was betrokken.

Het bleek dat een derde van alle geënquêteerde veehouders geen enkele vrije dag heeft gehad (tabel 17). Zowel van de leden als van de niet-leden heeft 32% geen enkele vrije dag gehad, terwijl van de veehouders in ge-

bieden waar geen bedrijfsverzorgingsdienst is, een groter deel, nl. ruim 40%, geen enkele vrije dag heeft gehad.

De veehouders met een of meer vrije dagen hadden gemiddeld bijna 8 vrije dagen. Het gemiddelde van de leden van de bedrijfsverzorgingsdienst lag hoger, nl. op bijna 11.

Tabel 17. Aantal vrije dagen en lidmaatschap bedrijfsverzorgingsdienst

Aantal vrije dagen	Percentage bedr. verdeeld naar aant. vrije dagen			Alle veehouders
	geen bedr.- verzorgingsdienst	geen lid	wel lid	
0	41	32	32	33
1 - 4	41	29	21	29
4 - 11	13	23	24	22
≥ 11	4	15	22	15
Aant. veeh.	(54)	(169)	(75)	(298)
Gemiddelde (veehouders				
m. vrije dgn.)	3,5 dag	7,8 dag	10,8 dag	7,9 dag
Alle veeh.	2,1 "	5,3 "	7,4 "	5,2 "

Bron: Enquête veehouders.

Vergelijking binnen de typen van arbeidsbezetting toont aan dat binnen vrijwel alle onderscheiden typen de leden gemiddeld iets meer vrije dagen hebben gehad dan de niet-leden. Opmerkelijk is hierbij dat veehouders met vreemde arbeidskrachten steeds ongeveer 10 vrije dagen meer hebben gehad dan veehouders op bedrijven met een ander arbeidsbezettingstype.

De gebondenheid

De geringe arbeidsbezetting op vele bedrijven heeft er mede toe geleid dat een belangrijk deel van de veehouders vindt dat ze in hoge mate aan het bedrijf gebonden zijn. Van de geënquêteerde veehouders bleek slechts 3% zich helemaal niet gebonden te voelen. Bij de overigen varieerde de mate van gebondenheid van enigszins gebonden tot zeer sterk gebonden.

Met betrekking tot deze gebondenheid aan het bedrijf kan het al-dan-niet lid zijn van de bedrijfsverzorgingsdienst van enig belang zijn. Het blijkt dat 27% van de leden van de bedrijfsverzorgingsdiensten zich in sterke mate gebonden voelt tegen slechts 37% van de niet-leden (zie tabel 18).

Men zou zich kunnen afvragen in hoeverre de aanwezigheid en het lidmaatschap van de bedrijfsverzorgingsdiensten leidt tot een groter aantal vrije dagen en/of tot een vermindering van de gebondenheid aan het bedrijf. Omdat echter zowel de mening over het aantal vrije dagen en de

Tabel 18. Mate van gebondenheid en lidmaatschap bedrijfsverzorgingsdienst

Mate van gebondenheid	Percentage bedrijven verdeeld naar mate van gebondenheid			Alle veehouders
	geen bedr.-verz.-dienst	geen lid	wel lid	
Sterk en zeer sterk	44	37	47	41
Vrij sterk	18	20	20	20
Nogal	25	26	24	25
Wel wat	9	12	8	10
Helemaal niet	4	4		3
Aant. veehouders	(54)	(169)	(75)	(298)

Bron: Enquête veehouders.

mening over de gebondenheid zullen samenhangen met de leeftijd, opleiding, belangstellingssfeer, gezinssituatie, e.d. van het bedrijfshoofd alsmede met oppervlakte, arbeidsbezetting, arbeidsmethoden, e.d. van het bedrijf, is het niet mogelijk de geconstateerde verschillen aan de bedrijfsverzorgingsdiensten toe te schrijven. Op de betekenis van de bedrijfsverzorgingsdiensten voor de vrije tijd en de gebondenheid in het algemeen, zal echter in hoofdstuk V nog worden teruggekomen.

HOOFDSTUK IV

De hulpverlening

Voor het functioneren van de bedrijfsverzorgingsdiensten zijn veelal speciale regels opgesteld. Deze zijn meestal opgenomen in de statuten en verder uitgewerkt in een z.g. bedrijfsreglement en in een instructie voor de bedrijfsverzorger. De dagelijkse leiding is veelal opgedragen aan de werkverdelers. Deze coördineert de hulpverlening.

In dit hoofdstuk zal in het kort aandacht worden geschonken aan het personeel van de diensten (§ 1.). Vervolgens wordt ingegaan op de omvang en de redenen van de hulpverlening (§ 2), terwijl eveneens wordt nagegaan door welke bedrijven de bedrijfshulp wordt ontvangen (§ 3). Voor de interne organisatie van de diensten is van belang in hoeverre men erin slaagt in de veelal incidentele behoefte aan hulp te voorzien zonder dat dit weer leidt tot moeilijkheden met de tijdsbesteding voor de vaste verzorgers. Daarom zal in § 4 worden ingegaan op de vraag naar hulpverlening.

§ 1. Het personeel dat hulp verleent

Het personeel van de diensten kan worden onderscheiden in: vaste bedrijfsverzorgers, losse bedrijfsverzorgers en z.g. weekendmelkers.

De relatie met de vaste verzorgers is geregeld in een arbeidsovereenkomst, die veelal collectief door de provinciale bonden van bedrijfsverzorgingsdiensten in samenwerking met de betrokken werknemersorganisaties wordt aangegaan. Normaliter geldt een minimum contractduur van 1 jaar. Dit verband wordt veelal meerdere jaren voortgezet: in 1968 verlengden ruim 80% van de vaste verzorgers hun contract (zie tabel 19). Eveneens bleek dat 30 nieuwe verzorgers een contract aangingen: dit is bijna het dubbele van het aantal dat het contract niet verlengde.

Voor zover er van een dienstverband sprake is, bleek dat deze relatie eveneens door een groot deel van de losse bedrijfsverzorgers en weekendmelkers werd voortgezet. Van de losse verzorgers bleef drie kwart van de in het begin van het jaar aanwezigen het hele jaar lang hun diensten beschikbaar stellen. Tegenover het vertrek van 9 losse verzorgers stond een toetreding van 22, zodat het aantal belangrijk toenam.

De weekendmelkers zetten eveneens veelal hun relatie met de bedrijfsverzorgingsdienst voort. Deze categorie nam iets toe doordat het aantal nieuwe weekendmelkers het aantal dat deze werkzaamheden beëindigde, overtrof.

Tabel 19. Wijzigingen in het personeel in 1968 per categorie

		Aantal vaste verzorgers	Aantal losse verzorgers	Aantal week- endmelkers
In dienst	1/ 1-1968	88	34	50
Uitgetreden in	1968	<u>16</u>	<u>9</u>	<u>7</u>
Geblevén	1/ 1-1968	72	25	43
Toegetreden in	1968	<u>30</u>	<u>22</u>	<u>14</u>
Aanwezig	31/12-1968	102	47	57

Bron: Enquête werkverdelers 56 diensten.

Het bleek dat in de weidegebieden bijna 60% van de vaste verzorgers vroeger landarbeider is geweest (tabel 20). De voormalige boerenzoons vormden 20% van de vaste verzorgers, terwijl ongeveer een tiende zelfstandig boer is geweest of een aan de landbouw verwant beroep heeft uitgeoefend. Eveneens een tiende heeft voordien buiten de agrarische sector gewerkt. Veelal zullen deze bedrijfsverzorgers hun bekwaamheid ontlenen aan een daarvoor in de landbouw uitgeoefend beroep. De gewezen landarbeiders en de voormalige werknemers uit de niet-agrarische sector treft men vooral aan in de Friese weidegebieden. In dit gebied zijn de boerenzoons minder vertegenwoordigd; in de beide andere gebieden daarentegen komen zij naar verhouding meer voor; hier is nl. een derde van de vaste verzorgers voormalig boerenzoon.

Tabel 20. De vaste bedrijfsverzorgers naar voormalig beroep per gebied

Beroepen	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal
Landarbeider	67	46	48	58
Boerenzoon thuis	11	29	35	20
Landbouw-verwant	2	8	4	4
Landbouwer	3	4	9	5
Industriearbeider	10			5
Handel en transport	2	4		2
Bouwnijverheid	3	4		2
Overige		4		3
Onbekend	2		4	2
Aantal verzorgers	<u>(55)</u>	<u>(24)</u>	<u>(23)</u>	<u>(102)</u>

Bron: Enquête werkverdelers 56 diensten.

De losse bedrijfsverzorgers waarvan het grootste deel in de westelijke weidegebieden werkzaam is, zijn voor 57% thuis werkende boerenzoons (zie tabel 21), terwijl 19% een aan de landbouw verwant beroep heeft of

zelfstandig boer is.

De weekendmelkers die voornamelijk bij diensten in de Friese weidegebieden voorkomen, zijn voor bijna de helft afkomstig uit de agrarische sector. Een belangrijk aantal melkers (33%) is werknemer in de niet-agrarische sector. Ook de losse verzorgers en de weekendmelkers met een huidig niet-agrarisch beroep zullen door hun vroegere beroep of afkomst vertrouwd zijn met de werkzaamheden op het landbouwbedrijf.

Tabel 21. De niet-vaste verzorgers naar hun hoofdberoep (in procenten)

	Losse verzorgers	Weekendmelkers	Totaal
Boerenzoons	57	23	38
Landbouw-verwant+boer	19	23	21
Landarbeider	4	2	3
Werknemer niet-agr.sect.	8	33	22
Overige niet-agr. ber.	4	10	8
Zonder beroep	6	9	8
Aantal	(47)	(57)	(104)

Bron: Enquête werkverdelers 56 diensten.

§ 2. De omvang van de hulpverlening totaal en per bedrijf

Uit de gegevens van de werkverdelers kan een indruk worden verkregen van de totale omvang van de hulpverlening.

Voor de vaste verzorgers kan het aantal z.g. hulpdagen o.m. worden afgeleid uit de in de arbeidsovereenkomst genoemde aantal jaarlijks te werken uren en het aantal dagen waarop werkzaamheden verricht moeten worden. Het op deze wijze verkregen aantal hulpdagen moet worden verminderd met het aantal dagen dat niet bij de leden maar buiten de eigen organisatie is gewerkt.

Zowel voor de losse verzorgers als voor de weekendmelkers is het aantal malen dat hulp is verleend rechtstreeks bekend uit de opgaven van de werkverdelers.

Vanwege de minder volledige invulling moest een viertal diensten hier bij buiten beschouwing blijven, zodat van 52 diensten het totale aantal hulpdagen kon worden bepaald.

De hulpverlening door de vaste verzorgers blijkt van overheersende betekenis met 87% van het totale aantal hulpdagen (zie tabel 22). Alleen in de westelijke weidegebieden zijn de losse verzorgers van enig belang, nl. met 20% van de daar verleende hulp.

De genoemde hulpverlening, d.w.z. ongeveer 29 000 hulpdagen voor de 52 zelfstandige diensten in 1968, had plaats op in totaal bijna 2 600 bedrijven, dit is op 54% van het aantal bij de desbetreffende organisaties aangesloten bedrijven. In de westelijke weidegebieden lag het aandeel van

de, van de diensten gebruik makende bedrijven, op bijna 70% van het aantal dat is aangesloten; in de Friese weidegebieden op 54% en in de oostelijke weidegebieden op 47%.

Tabel 22. De hulpdagen naar categorie van personeel per gebied

Gewerkt door	In aantal hulpdagen in							
	Friese weidegebieden		Westelijke weidegebieden		Oostelijke weidegebieden		Totaal weidegebieden	
vaste verz.	14 477	91%	6 652	80%	3 392	88%	24 561	87%
losse "	674	4%	1 676	20%	422	10%	2 772	10%
weekend- melkers	808	5%	47	-%	100	2%	955	3%
Totaal	15 959	100%	8 375	100%	3 914	100%	28 828	100%

Bron: Enquête werkverdelers 52 diensten.

Tussen de afzonderlijke diensten bestaan belangrijke verschillen in het percentage leden dat bedrijfshulp heeft ontvangen. Van de 55 diensten waarvan hierover gegevens bekend zijn, zijn er 12 waarvan alle leden gebruik hebben gemaakt van de bedrijfsverzorging (tabel 23). Bij 24 diensten maakt een meerderheid van de leden (> 50% maar niet allen) gebruik van de diensten en bij 19 bedrijfsverzorgingsdiensten ontvangt minder dan de helft van de leden bedrijfshulp.

Tabel 23. Verdeling van het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten op basis van het percentage leden dat hulp van deze diensten heeft ontvangen

Aantal leden per dienst	Percentage van de aangesloten leden dat hulp ontvangen heeft					Totaal
	<25%	25-50%	50-75%	75-100%	100%	
< 50			2	2	8	12
50- 75		4	7	2	3	16
75-100		2	4	1	1	8
100-150	2	5	3	1		11
>150	4	2	1			7
Alle diensten	6	13	18	6	12	55

Bron: Enquête werkverdelers 55 diensten.

Het percentage leden dat gebruik maakt van de diensten blijkt negatief samen te hangen met het totale aantal leden van de dienst (zie tabel 23). De kleinere diensten, die men overwegend in het westen van het land aan-

treft, helpen op vrijwel alle aangesloten bedrijven. De verleende hulp is dan veelal niet beperkt tot ziekte en ongeval. De diensten met een groter ledental helpen veelal op minder dan de helft van de bedrijven. Deze grotere diensten treft men veelal in het Oosten van het land aan, maar eveneens in het Friese weidegebied. In laatstgenoemd gebied maakte bij 10 van 23 diensten minder dan de helft van de leden gebruik van de bedrijfshulp en geen enkele bedrijfsverzorgingsdienst verleende hulp aan alle aangesloten bedrijven.

De omvang van de hulpverlening per bedrijf

Uit de enquête onder de veehouders blijkt dat van de 75 veehouders die lid zijn, er in het jaar 1968 in totaal 39 gebruik maakten van de bedrijfsverzorgingsdienst. Bijna een derde van de leden die hulp ontvingen, hadden deze hulp slechts enkele dagen nodig, hoofdzakelijk om vrije tijd te verkrijgen. Voor bijna de helft liep het aantal dagen dat hulp werd verleend uiteen van 4 tot 20 en voor de overigen bedroeg het aantal dagen dat men de bedrijfsverzorgingsdienst gebruikte meer dan 20, hoofdzakelijk om redenen van ziekte of ongeval van het bedrijfshoofd.

Voor de zelfstandige diensten bedroeg het gemiddelde aantal dagen per jaar dat hulp werd verleend bijna 11 per bedrijf (zie tabel 24). Zowel tussen de gebieden als tussen de afzonderlijke bedrijfsverzorgingsdiensten loopt het gemiddelde aantal hulpdagen sterk uiteen. De helft van het aantal zelfstandige diensten verleende gemiddeld minder dan 10 dagen hulp aan een hulpverzoekend bedrijf waarvan 11 die gemiddeld minder dan 7 dagen bedrijfshulp verleenden. Van 15 diensten lag het gemiddelde tussen de 10 en 15 dagen, bij de overige 11 bedroeg dit gemiddelde meer dan 15 dagen. Het gemiddelde aantal hulpdagen ligt het hoogst in de Friese weidegebieden, nl. ruim 13 dagen; voor de diensten in de westelijke weidegebieden ligt het gemiddelde op bijna 10 en in het Oosten op ruim 7 dagen.

Tabel 24. Aantal diensten verdeeld naar gemiddeld aantal hulpdagen per gebied

Aantal hulpdagen	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal weidegeb.
< 7	0	6	5	11
7-10	5	7	3	15
10-15	11	2	2	15
15-20	5	3		8
≥20	2	1		3
Alle diensten	23	19	10	52
Gemiddeld aantal hulpdagen	13,3	9,8	7,1	10,9

Bron: Enquête werkverdelers 52 diensten.

Een hoog percentage gebruikers gaat veelal samen met een laag gemiddeld aantal hulpdagen per dienst. Dit zou kunnen duiden op een zekere spreiding van het beschikbare aantal hulpdagen over de leden. Mogelijk wordt deze spreiding o.m. veroorzaakt door de wijze van financiering van de dienstverlening. Een relatief hoge vaste bijdragen in combinatie met uurvergoeding beneden de kosten kan het gebruik maken van de bedrijfs-hulp bevorderen. Bij de vaststelling van de vaste bijdrage en uurvergoeding kan o.m. rekening worden gehouden met de voorwaarden waaronder een verzekering wegens arbeidsongeschiktheid kan worden afgesloten. De diensten in de westelijke weidegebieden hebben veelal een vrij hoge vaste bijdrage in verhouding tot de diensten in de Friese weidegebieden. Als gevolg daarvan verschillen eveneens de uurvergoedingen, waardoor het percentage gebruikers per dienst in het Westen hoger is. Bij de Friese diensten zijn zowel de vaste bijdrage als de uurvergoeding veelal gebaseerd op de met de hulp verband houdende kosten.

§ 3. De redenen van de hulpverlening

De toewijzing van de gevraagde bedrijfshulp zal veelal plaatshebben overeenkomstig de interne regels van de bedrijfsverzorgingsdienst. Dit houdt o.m. in dat aan de meest urgente aanvragen voorrang zal worden verleend. Naast deze urgente redenen van hulpverlening - zoals arbeidsongeschiktheid wegens ziekte of ongeval en afwezigheid wegens een dringende reden - kan men o.m. ook bedrijfshulp aanvragen om reden van vrije tijd of aanvulling van de aanwezige arbeidsbezetting. Slechts op enkele redenen van hulpverlening zal hier worden ingegaan, nl. ziekte of ongeval, vakantie van de boer, d.w.z. meer dan 3 dagen vrije tijd, en aanvulling wegens drukte op het bedrijf.

Tussen de gebieden blijken er grote verschillen te zijn in de mate waarin een bepaalde reden voor hulp voorkomt (tabel 25).

Tabel 25. Procentuele verdeling van het aantal gevallen van hulp door de b.v.d. naar belangrijkste redenen van gebruik

Redenen	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal weidegeb.
Ziekte + ongeval	40	32	51	40
Vakantie	14	12	7	12
Drukke op bedrijf	65 1)	33	41	49

1) Kan > 100 zijn.

Bron: Enquête werkverdelers 54 diensten.

Hulp bij arbeidsongeschiktheid komt bij de diensten in de oostelijke weidegebieden meer voor dan in de Friese en vooral westelijke weidegebieden. Het aandeel van de hulp om reden van vakantie is in deze gebie-

den echter bijna dubbel zo hoog als in de oostelijke weidegebieden.

Bedrijfshulp wegens drukte op het bedrijf had in de Friese weidegebieden twee derde van de bedrijven nodig. Deze reden is in de westelijke weidegebieden slechts door een derde van de bedrijven genoemd: dit komt o.m. omdat in laatstgenoemde gebieden een groot aantal diensten, naast hulp op verzoek, de bedrijfsverzorger volgens een rooster op de aangesloten bedrijven werkzaamheden laat verrichten.

De redenen blijken per dienst eveneens in verschillende mate voor te komen (zie tabel 26). Voor enkele diensten is arbeidsongeschiktheid vrijwel de enige reden van hulpverlening, zoals voor enkele zuivelfabrieken in de oostelijke weidegebieden. Voor bijna de helft van het aantal diensten, welkzaam in het Westen van het land, wordt in hoogstens 30% van het totaal aantal gevallen hulp vanwege arbeidsongeschiktheid verleend. Bij het merendeel van de diensten is het aandeel van hulp wegens ziekte en ongeval 30-70% van het totale aantal hulpgevallen.

Tabel 26. Aantal diensten verdeeld op basis van het percentage aanvragen wegens arbeidsongeschiktheid, per gebied

Perc. hulpaanvr. wegens arbeidsongeschiktheid	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal weidegeb.
< 30%	6	9	1	16
30- 50%	10	7	6	23
50- 70%	6	3		9
100%			6	6
Alle diensten	22	19	13	54

Bron: Enquête werkverdelers 54 diensten.

Het aandeel van de hulpverlening wegens vakantie liep van dienst tot dienst sterk uiteen. Van 54 diensten verleenden er 8 geen enkele keer hulp bij vakantie (zie tabel 27). Hoofdzakelijk waren dit diensten in de

Tabel 27. Aantal diensten verdeeld op basis van het percentage aanvragen wegens vakantie, per gebied

Perc. hulpaanvr. wegens vakantie	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal weidegeb.
0	2	1	5	8
<10	4	7	4	15
10-20	12	7	2	21
≥20	4	4	2	10
Alle diensten	22	19	13	54

Bron: Enquête werkverdelers 54 diensten.

oostelijke weidegebieden. Bij 15 diensten maakte minder dan 10% van de aanvragers van de dienst gebruik wegens vakantie. Tussen 10 en 20% aanvragen wegens vakantie kwamen voor bij 21 bedrijfsverzorgingsdiensten en bij 10 diensten bedroeg dit 20% of meer van het totaal.

Hulpverlening wegens drukte op het bedrijf komt bij 6 (4 in de westelijke en 2 in de oostelijke weidegebieden) van de 54 diensten niet voor. Bij de 4 diensten in het Westen wijst men de bedrijfsverzorger aan de boeren toe en de 2 oostelijke diensten verlenen alleen bedrijfshulp bij arbeidsongeschiktheid. Bij 12 diensten betroffen de hulpaanvragen slechts voor een gering deel drukte op het bedrijf en bij 26 diensten had 40-80% van het totale aantal aanvragen deze reden als motief. De overige 10 diensten verleenden aan alle of vrijwel alle bedrijven hulp wegens drukte. Vooral in de Friese weidegebieden is de hulp wegens drukte op het bedrijf van grote betekenis.

§ 4. De bedrijven waaraan hulp is verleend

Zoals in § 2 is uiteengezet maken lang niet alle bedrijven gebruik van de bedrijfsverzorgingsdienst. Dit kan o.m. een gevolg zijn van de organisatie van de diensten, van de omstandigheden op de bedrijven zoals bedrijfsgrootte en arbeidsbezetting, waardoor mede de behoefte aan bedrijfshulp wordt bepaald, en van de geneigdheid van de veehouders om de dienst om hulp te verzoeken. Daarom zal worden nagegaan of er een samenhang bestaat tussen bedrijfsgrootte, arbeidsbezetting en leeftijd van de boer enerzijds en het gebruik maken van de bedrijfsverzorgingsdienst anderzijds. Hierbij zal geen rekening worden gehouden met de verschillen in organisatie van de bedrijfsverzorgingsdiensten zoals de verplichting tot afneming van een bepaald aantal dagen en de uitsluitende hulpverlening in geval van arbeidsongeschiktheid.

De invloed van de bedrijfsgrootte

Van alle aanvragers van hulp 1) had 52% een bedrijf van 15-25 ha, 27% een bedrijf van 25 ha of meer en 21% een bedrijf van minder dan 15 ha. Hierbij moet erop gewezen worden, dat uit de oostelijke weidegebieden slechts van 6 bedrijfsverzorgingsdiensten gegevens beschikbaar waren, uit de westelijke van 14 en uit de Friese van 19.

Van de middelgrote bedrijven (15-25 ha) maakt 67% gebruik van een bedrijfsverzorgingsdienst. Van de kleinere bedrijven evenals van de klasse 25 tot 35 ha maakt gemiddeld ruim de helft gebruik van een bedrijfsverzorgingsdienst. De grote bedrijven (> 35 ha) maken voor 64% gebruik van de diensten.

1) Het betreft hier 39 diensten.

De arbeidsbezetting

Uit tabel 28 blijkt dat driekwart van de bedrijven die hulp ontvangen z.g. eenmansbedrijven zijn. In de oostelijke en westelijke weidegebieden is dit aandeel ongeveer 85%, in de Friese weidegebieden slechts 64%.

Tabel 28. Procentuele verdeling van het aantal gebruikers van bedrijfsverzorgingsdiensten naar arbeidsbezetting

Arbeitsbezetting	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal
Eenmansbedrijven	64%	86%	85%	74%
Meermansbedrijven	36%	14%	15%	24%
Aantal gebruikers	(1 107)	(529)	(321)	(1 957)

Bron: Enquête werkverdelers van 46 diensten.

Van de aangesloten eenmansbedrijven blijkt 56% gebruik te maken van de bedrijfsverzorgingsdienst tegen 44% van de meermansbedrijven (tabel 29).

Tabel 29. Aandeel van de eenmans- en meermansbedrijven die gebruik maken van de bedrijfsverzorgingsdienst, per gebied

Gebieden	Eenmansbedrijven	Meermansbedrijven	Totaal
Friese weidegeb.	64%	46%	56%
Westelijke "	88%	78%	87%
Oostelijke "	29%	22%	28%
Alle gebieden	56%	44%	52%

Bron: Enquête werkverdelers van 43 diensten.

Het verschil in het gebruik van de bedrijfsverzorgingsdiensten door eenmans- en meermansbedrijven, is het sterkst in de Friese weidegebieden, waar 64% van de eenmansbedrijven hulp ontvangt. In de andere weidegebieden is dit verschil slechts gering.

De leeftijd van de boer

Uit tabel 30 blijkt o.m. dat van de gebruikers van de bedrijfsverzorgingsdienst er relatief weinig (14%) ouder zijn dan 55 jaar. Overigens is er weinig verband tussen leeftijd en van de diensten ontvangen hulp.

Regionale vergelijking laat zien dat in de Friese weidegebieden de hulp meer naar de iets oudere boeren gaat: bijna de helft van alle boeren die

hulp ontvangen is ouder dan 45 jaar. In de westelijke weidegebieden daarentegen, is ruim 70% van alle hulpontvangende boeren jonger dan 45 jaar.

Tabel 30. Procentuele verdeling van het aantal bedrijfshoofden dat hulp ontvangt naar leeftijd per gebied

Leeftijd bedrijfshoofd	Friese weidegeb.	Westelijke weidegeb.	Oostelijke weidegeb.	Totaal
<35 jaar	21%	27%	21%	23%
35-45 jaar	31%	45%	37%	36%
45-55 jaar	31%	21%	28%	27%
≥55 jaar	17%	7%	14%	14%
Aant. bedr.hfdn.	(1 006)	(523)	(174)	(1 703)

Bron: Enquête werkverdelers van 34 diensten.

§ 5. De voorziening in de behoefte aan hulp

Vanaf de oprichting van de bedrijfsverzorgingsdiensten heeft zich de vraag voorgedaan: hoe kan men het beste in de overwegend incidentele en in omvang variabele behoefte aan hulp voorzien? Soms zal nl. door meerdere leden tegelijk hulp worden gevraagd en soms is er helemaal geen behoefte aan hulp.

Daar zowel omvang als periode waarin hulp gevraagd wordt niet bekend is, is men met de bedrijfsverzorgers veelal flexibele werktijden overeengekomen, terwijl eveneens overuren mogelijk zijn.

Bovendien heeft men naast de vaste verzorger vaak de beschikking over een of meer hulpkrachten waarop men zo nodig een beroep kan doen, terwijl tenslotte de mogelijkheid bestaat om via een andere vereniging tijdelijk in de behoefte te voorzien.

Volgens de betrokken werkverdelers hebben vrijwel alle diensten aan de vraag kunnen voldoen: slechts bij 6 van de 46 diensten die hierover gegevens verschaften was dit niet mogelijk; met name hulpverlening bij het melken gaf weleens moeilijkheden. Enkele diensten moesten de hulp van zusterverenigingen inroepen.

Een te geringe vraag in bepaalde perioden geeft eveneens moeilijkheden. Vooral voor de zelfstandige bedrijfsverzorgingsdiensten is het van belang dat de bedrijfsverzorger een volledige dagtaak heeft. De niet-zelfstandige diensten ondervinden deze moeilijkheden in veel mindere mate, omdat de bedrijfsverzorger bij het ontbreken van aanvragen voor hulpverlening, werkzaamheden kan verrichten, b.v. op de zuivelfabriek.

31 van de 56 diensten zijn erin geslaagd de vaste verzorgers het hele jaar binnen de kring van de leden te laten werken (zie tabel 31). Bij 6 diensten, voornamelijk werkzaam in de westelijke weidegebieden, ging dit gepaard met een verplichte roulatieregeling. Vooral pas opgerichte en kleinere verenigingen kennen deze regeling.

Tabel 31. Verdeling van het aantal diensten naar de arbeidsplaats van de vaste bedrijfsverzorgers

	Uitsluitend bij leden		Bij zuivel- fabr.	Bij andere ver.	El- ders	Totaal
	niet- verplicht	verplicht				
Friese weidegeb.	11	0		3	9	23
Westelijke "	12	4			3	19
Oostelijke "	2	2	4		6	14
Alle gebieden	25	6	4	3	18	56

Bron: Enquête werkverdelers van 56 diensten.

21 diensten met 31 vaste verzorgers hebben werkzaamheden buiten het verenigingsverband moeten laten verrichten. In totaal werd in 1968 gedurende 18 dagen gemiddeld per verzorger, niet bij de leden gewerkt, waarvan 2,5 dag bij zusterverenigingen. Het aantal elders gewerkte dagen vormde bij de desbetreffende diensten bijna 5% van het totale aantal hulpdagen voor de vaste verzorgers.

De omvang van de dienstverlening in de jaren tot en met 1968 bleef gelijk bij 23 van de 46 diensten die hierover informatie verschaften. Bij 23 diensten was de vraag naar hulp toegenomen en bij 1 dienst verminderd. De toeneming van de vraag had hoofdzakelijk plaats bij de diensten in de Friese weidegebieden.

Naast een versterkte inschakeling van de dienst door de reeds lid zijnde veehouders, kan een toeneming van de vraag eveneens voortkomen uit een vermeerdering van het aantal leden. Er blijken in 1968 bij de in totaal 38 reeds langer functionerende zelfstandige diensten, ruim 350 leden te zijn bijgekomen. Aan 60% van deze nieuwe leden werd in 1968 reeds hulp verleend.

HOOFDSTUK V

Ervaringen met en meningen over de bedrijfsverzorgingsdiensten

In de voorafgaande hoofdstukken is overwegend kwantitatieve informatie gegeven over de bedrijfsverzorgingsdiensten. Om een indruk te verkrijgen van de betekenis van de bedrijfshulp en van de bedrijfsverzorgingsdienst zullen in dit hoofdstuk eerst enkele ervaringen van de veehouders met de bedrijfshulp worden besproken (§ 1). Daarna zal de betekenis van de bedrijfsverzorgingsdienst voor de vervanging bij arbeidsongeschiktheid (§ 2) voor de vrije tijd (§ 3) en voor de gebondenheid (§ 4) aan de orde worden gesteld.

§ 1. De ervaringen met de hulpverlening

Van de 298 veehouders waren er 75 aangesloten bij een organisatie voor bedrijfshulp. Het merendeel van deze veehouders was reeds meerdere jaren lid; desondanks had een derde nooit gebruik gemaakt van de bedrijfshulp. Van de veehouders die wel van de bedrijfsverzorgingsdiensten gebruik maakten woonde twee derdedeel in de Friese weidegebieden; een zesde in de westelijke en een zesde in de oostelijke weidegebieden. Een derde van de gebruikers, hoofdzakelijk Friese veehouders, betreft weleens hulp van de bedrijfsverzorgingsdienst bij grote drukte op het bedrijf. De vervanging bij ziekte en ongeval kan langdurig zijn, soms weken en in enkele gevallen zelfs maanden. Over het werk van de bedrijfsverzorger, inclusief het melken, waren de veehouders zonder enige uitzondering tevreden of zelfs zeer tevreden. Hulp door verschillende bedrijfsverzorgers werd door slechts enkelen als ongewenst gezien. Ongetwijfeld zal dit mede verband houden met de urgentie van de hulp. Zoals een veehouder zei: men is in deze gevallen blij dat er iemand komt.

Over het tijdig kunnen krijgen van de bedrijfshulp liepen de meningen iets uiteen. De meeste gebruikers van de bedrijfsverzorgingsdienst vonden dat de bedrijfsverzorger op tijd was te krijgen indien er sprake was van ziekte of ongeval.

Veehouders die hulp hadden ingeroepen ter verkrijging van vrije tijd waren van mening dat men de bedrijfsverzorger niet tijdig kon krijgen of hadden de indruk dat dit niet gemakkelijk ging.

Van de gebruikers was een derde aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst waarvan men verplicht was gebruik te maken. Deze verplichting werd door de meeste veehouders aanvaard, o.m. als zijnde in overeenstemming met de coöperatieve gedachte. Anderen zagen deze verplichting als onontkoombaar en een enkeling verklaarde zich hier tegen. Enkele veehouders vermeldden dat, hoewel de verplichting tot tewerk-

stelling van de bedrijfsverzorger bij hen formeel niet bestond, zij toch waren benaderd om deze enkele dagen tewerk te stellen.

Van de gebruikers van de bedrijfsverzorgingsdienst was tweederde van mening dat de hun in rekening gebrachte tarieven redelijk waren; 20% vond deze aan de hoge of zelfs zeer hoge kant, terwijl 10% de bij hen geldende tarieven laag vonden. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de tarieven onderling, onder meer als gevolg van de reductie bij arbeidsongeschiktheid, belangrijk kunnen verschillen. Het uurtarief kan daardoor uiteenlopen van 3-7 gulden.

Bij de enquête is aan de veehouders die reeds gebruik hadden gemaakt van de bedrijfsverzorgingsdienst gevraagd of zij in de toekomst meer of minder gebruik van de bedrijfshulp zouden gaan maken. Ruim de helft van deze veehouders was van mening dat het gebruik wel gelijk zou blijven; een gering aantal dacht minder behoefte te hebben aan bedrijfshulp en enkelen wisten het niet.

Het meerdere gebruik houdt verband met de grotere behoefte aan vakantie of vrije tijd. De verwachte vermindering van het gebruik op enkele bedrijven had o.m. te maken met het gaan meewerken van een zoon.

§ 2. De bedrijfsverzorgingsdienst i.v.m. arbeidsongeschiktheid

Behalve de bedrijfsverzorgingsdienst blijken er nog andere vervangingsmogelijkheden te zijn ingeval van ziekte of ongeval.

Voor het jaar 1968 is nagegaan, wie waarom en hoe lang men arbeidsongeschikt is geweest, en wie tijdens deze arbeidsongeschiktheid de werkzaamheden heeft verricht (zie tabel 32).

Tabel 32. Aantal arbeidskrachten verdeeld naar duur van arbeidsongeschiktheid (1968)

		Duur van arbeidsongeschiktheid (dagen)				Totaal
		1-4	4-11	11-31	≥31	
Bedrijfshoofd	ziekte	6	8	16	12	42
	ongeval	2	2	9	5	18
	ziekte + ongeval		1		1	2
Boerin	ziekte			5	2	7
Meew. zoon	ziekte		5	2	1	8
	ongeval		.	4		4
Vreemde arb.kr.	ziekte		3	7		10
	ongeval		1		1	2
Aantal arbeidskrachten		8	20	43	22	93

Bron: Enquête veehouders.

30% van deze arbeidskrachten (93) was minder dan 11 dagen arbeidsongeschikt, 46% was meer dan 10 dagen, maar minder dan 1 maand afwezig, terwijl 24%, voor het merendeel bedrijfshoofden, langer dan 1 maand niet kon werken.

Wat de vervanging betreft, werd op 41% van de bedrijven waar arbeidsongeschiktheid voorkwam, geen hulp van buitenaf aangetrokken; werd op 31% van deze bedrijven niet op het bedrijf werkende gezinsleden, w.o. de echtgenote van de veehouder ingeschakeld, op 10% vielen inwonende en andere familieleden in, terwijl op 17% van de bedrijven de bedrijfsverzorger werd ingeschakeld (tabel 33). Opgemerkt zij dat verschillende categorieën van vervangers naast elkaar kunnen voorkomen.

Tabel 33. Aantal bedrijven verdeeld naar categorie vervangers bij arbeidsongeschiktheid

Vervangers	Duur v.d. vervanging (dagen)				Totaal
	1-4	4-11	11-31	≥ 31	
Niet op bedrijf werkende gez.leden	3	4	10	10	27
Familieleden	3	2	4	-	9
Bedrijfsverzorgers	2	5	4	5	16
Iemand anders	1	4	6	5	16
Niemand	3	9	18	8	38

Bron: Enquête veehouders.

Van de bedrijfshoofden die arbeidsongeschikt zijn geweest is nagegaan wie hen heeft vervangen en tot welk arbeidsbezettingstype hun bedrijven behoorden. Van de bedrijven waarop meerdere mannelijke gezinsarbeidskrachten werkzaam zijn, blijkt 62% geen behoefte te hebben gehad aan een vervanger van buitenaf; van de bedrijven met vreemde vaste arbeidskrachten was dit 43%.

De bedrijven van het type bedrijfshoofd alleen en het type bedrijfshoofd + vrouwelijke gezinsleden, trekken van verschillende zijden vervangers aan. Op 37% van deze bedrijven waar het bedrijfshoofd arbeidsongeschikt is geweest, werden gezinsleden ingeschakeld, op 50% de bedrijfsverzorger of een ander, en op 13% kwam een familielid te hulp.

Aan de veehouders die niet ziek waren geweest of geen ongeval hadden gehad, is ook gevraagd wie hen bij arbeidsongeschiktheid zou moeten vervangen. Evenals bij de reeds vervangen veehouders blijkt de wijze van vervanging afhankelijk van het arbeidsbezettingstype.

Op 26% van de bedrijven zou men de bedrijfsverzorger inschakelen. Eveneens op 26% zou geen vervanger van buitenaf nodig zijn; dit zijn hoofdzakelijk bedrijven met meewerkende zoons en bedrijven waar vreemden of familieleden meewerken. De bedrijfsverzorger is als inval-ler met name van belang voor de eenmansbedrijven, de bedrijven waarop familieleden meewerken en de bedrijven waarop vreemde arbeidskrachten meewerken. Van de veehouders in deze categorieën wijst resp. 28%, 47%

en 38% de bedrijfsverzorger als eventuele vervanger aan. De bedrijfsverzorger wordt eveneens als vervanger genoemd door een twaalfstal veehouders die geen lid zijn.

In verband met de noodzaak van een vervanger bij ziekte of ongeval is een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid van groot belang. Dit te meer, daar de bedrijfsverzorger door een groot aantal veehouders voor hun bedrijf als duur wordt bestempeld.

Uit tabel 34 blijkt, dat van de geënquêteerde veehouders 31% in het geheel niet is verzekerd tegen de inkomensderving bij arbeidsongeschiktheid, 47% is verzekerd in geval van ziekte en ongeval en 21 % alleen in geval van ongeval en 10% uitsluitend in geval van ziekte.

Tabel 34. Procentuele verdeling van het aantal bedrijven naar type verzekering per leeftijdsklasse

Verzekering i.g.v.	Leeftijdsklasse				Alle veehouders
	< 40 jr.	40-50 jr.	50-60 jr.	≥ 60 jr.	
Ziekte + ongeval	63	48	42	29	47
Alleen ongeval	17	25	15	32	21
Alleen ziekte	-	1	1	-	1
Niet verzekerd	20	26	42	39	31
Aantal veehouders	(79)	(82)	(96)	(41)	(298)

Bron: Enquête veehouders.

Van de jongere veehouders is een aanmerkelijk groter deel verzekerd dan van de ouderen. Van de verzekerden zijn de jongeren veelal tegen ziekte en ongeval verzekerd; van de ouderen is een belangrijk deel uitsluitend verzekerd tegen ongeval. Dat relatief weinig ouderen verzekerd zijn voor ziekte, kan verband houden met de ongunstiger verzekeringsvoorwaarden voor ouderen, alsmede met de aanwezigheid van meewerkende zoons.

Van de veehouders, die met vreemde arbeidskrachten werken is 80% verzekerd en van de veehouders die met familieleden en zoons werken 62%.

Regionaal is er een groot verschil in het percentage verzekerden. In de Friese en oostelijke weidegebieden (met uitzondering van de omgeving van Zwolle) zijn 84 en 78% van de veehouders verzekerd. In het gebied om Zwolle, min of meer de IJsseldelta, slechts 51%. In het Hollands-Utrechtse weidegebied heeft 55% een verzekering tegen arbeidsongeschiktheid en in Noord-Holland 64%.

De dekking tegen arbeidsongeschiktheid zowel voor ziekte en ongeval komt het meest voor in Friesland, nl. 61% en het minst in het Hollands-Utrechtse weidegebied, nl. 33%.

Wat betreft de betekenis die men toekent aan de bedrijfsverzorgingsdienst voor de vervanging bij eventuele arbeidsongeschiktheid van de ar-

beidskrachten op het melkveehouderijbedrijf, variëren de uitspraken van onmisbaar via nuttig, maakt niet veel uit, naar niet nuttig en overbodig.

37% vond de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar en 54% nuttig bij arbeidsongeschiktheid; van de veehouders van 40-60 jaar noemde zelfs 40% de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar.

De mening hangt eveneens samen met het arbeidsbezettingstype. Van de alleen werkende veehouders vond 44% de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar tegen ruim 30% van de veehouders, die met vrouwelijke gezinsleden en combinaties van arbeidskrachten werken.

Van de Friese veehouders vindt de helft de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar bij arbeidsongeschiktheid. In de westelijke weidegebieden vindt 29% de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar en in de oostelijke 26%. In de IJsseldelta vindt bijna een kwart van de veehouders de bedrijfsverzorgingsdienst of van geen nut of staat er onverschillig tegenover.

§ 3. Bedrijfsverzorgingsdienst i.v.m. vrije tijd

Voor de bedrijfshoofden, de meewerkende zoons en vaste vreemde arbeidskrachten is nagegaan hoeveel vrije dagen men in het jaar voorafgaand aan de enquête, heeft gehad, 1) en tevens wie in deze tijd de werkzaamheden heeft verricht. Van de geïnterviewde bedrijfshoofden had 33% geen enkele dag vrij gehad, 30% minder dan 4 dagen en 37% 4 of meer (tabel 35). De bedrijfshoofden hadden gemiddeld 7 dagen vrij gehad.

Tabel 35. Procentuele verdeling van het aantal arbeidskrachten per categorie naar aantal vrije dagen

Categorie	Aantal vrije dagen			
	0	1-4	4-11	≥ 11
Bedrijfshoofden	33%	30%	22%	15%
Zoons	25%	8%	28%	39%
Vaste vreemde arbeidskr.	17%	-	7%	76%

Bron: Enquête veehouders.

Van de volledig meewerkende zoons had een kwart geen enkele vrije dag gehad; maar bijna 40% had meer dan 10 vrije dagen gehad. 17% van de vreemde arbeidskrachten heeft eveneens geen enkele vrije dag gehad. Hierbij moet o.m. gedacht worden aan onzelfstandige, in het gezin opgenomen personen.

1) Onder vrije dag wordt hier verstaan een dag waarop men 1x niet heeft gemolken.

De veehouders met vrije dagen hebben deze o.m. op de navolgende wijzen verkregen:

- 82% nam eens een dag vrij door de week;
- 31% ging op vakantie;
- 26% had een of meer vrije zondagen;
- 17% had een of meer vrije weekends.

De vrije tijd van de meewerkende zoons betreft vooral vakantie - ruim 40% van de zoons gaat met vakantie - en vrije zondagen. Dit geldt eveneens voor de vreemde arbeidskrachten, waarbij de vrije weekends van grotere betekenis zijn.

Per bedrijf is nagegaan welke vervangers er geweest zijn tijdens de vrije tijd van de veehouders, de meewerkende zoons en vreemde arbeidskrachten. Op 29% van de desbetreffende bedrijven werden hiervoor gezinsleden ingeschakeld, 15% kreeg hulp van familieleden en op 10% viel de bedrijfsverzorger in en op 36% een buur of kennis. Op 41% van de bedrijven werd geen hulp van buitenaf ingeschakeld.

Voor de bedrijfshoofden is apart nagegaan, wie hen tijdens de vrije dagen heeft vervangen.

In 44% van de vrije dagen had geen vervanging plaats. In 22% van de vrije dagen werd ingevallen door een buur of kennis, in 19% door niet-meewerkende gezinsleden, in 9% door familieleden en in 6% door de bedrijfsverzorger.

Tabel 36. Procentuele verdeling van het aantal vervangingsdagen per arbeidsbezettingstype

Categorie vervangers	Arbeidsbezettingstype						Alle vee- houders
	al- leen	met vrouw	met zoons	met vreem- den	met fam.	met comb.	
Niet-meewerkende							
gezinsleden	9	19	25	15	24	19	19
Familieleden	30	19	2	2	15	21	9
Bedrijfsverzorger	1	19	5	5	3	-	6
Buren/kennissen	60	37	6	31	37	9	22
Niemand	-	6	62	45	21	51	44
Aantal veehouders	(23)	(50)	(59)	(31)	(17)	(18)	(199)
Gemiddeld aantal vervangingsdagen	3	4	7	19	6	10	8

Bron: Enquête veehouders.

Tussen de arbeidsbezettingstypen blijkt nogal verschil te zijn in de wijze waarop het bedrijfshoofd bij vrije dagen wordt vervangen (zie tabel 36). Uit deze tabel blijkt tevens het verschil in aantal vrije dagen van

veehouders op bedrijven met verschillend arbeidsbezettingstype. De alleenwerkenden en de veehouders die uitsluitend met hulp van vrouwelijke gezinsleden werken, hadden gemiddeld resp. 3 en 4 vrije dagen. Veehouders met vreemde arbeidskrachten kwamen op gemiddeld 19 dagen.

Voor de vervanging doen de alleenwerkenden vooral een beroep op buren en kennissen of familieleden. De bedrijfsverzorger wordt voor relatief veel vrije dagen (19%) ingeschakeld op de bedrijven met meewerkende vrouwelijke gezinsleden.

De vrije tijd was volgens 61% van de veehouders voldoende en volgens 39% onvoldoende. Relatief veel veehouders die met vrouwelijke gezinsleden werken zijn tevreden en vervolgens degenen die met zoons of familieleden werken. Van de geheel alleenwerkende veehouders, degenen die met combinaties van arbeidskrachten en vreemde arbeidskrachten werken, zijn er minder tevreden over de hoeveelheid vrije tijd.

Ook bij een deel van de boerinnen treft men ontevredenheid over de vrije tijd aan. Van de geïnterviewde vrouwen van veehouders had een derde, naar hun mening te weinig vrije tijd gehad.

Tabel 37. Procentuele verdeling van het aantal ontevredenen naar gewenste vorm van vrije tijd

Vormen van vrije tijd	Ontevreden	
	boeren	boerinnen
Dag vrij door de week	33	33
Vakantie	31	39
Weekend of zondags vrij	27	24
Overige wensen (o.a. verkorting werkdag)	9	4
Aantal	(117)	(89)

Bron: Enquête veehouders.

Zowel een derde van de ontevreden boeren als van de ontevreden boerinnen wil een dag meer vrij door de week. Van de boerinnen wil 39% meer vakantie en van de veehouders 31%. Voor de gewenste meerdere vrije tijd zou 30% van de veehouders de bedrijfsverzorgingsdienst willen inschakelen, twee derde van de ontevredenen wil dit echter niet, vooral omdat men deze te duur vindt.

Aan de veehouders is ook gevraagd welke betekenis men aan de bedrijfsverzorgingsdienst toekent voor het verkrijgen van vrije tijd. In tegenstelling tot de vervanging bij arbeidsongeschiktheid, waarbij 37% de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar vond, was dit voor het verkrijgen van vrije tijd slechts 14%, terwijl 58% de diensten hiervoor nuttig vindt. 16% van de veehouders is van mening, dat de diensten geen rol spelen bij het verkrijgen van vrije tijd, 9% vindt deze organisatie hiervoor zelfs

niet nuttig en 3% heeft geen mening.

Tabel 38. Procentuele verdeling van het aantal veehouders naar mening betreffende bedrijfsverzorgingsdiensten voor vrije tijd (per arbeidsbezettingstype)

Betekenis b.v.d. voor vrije tijd	Arbeidsbezettingstype						Alle vee- houders
	al- leen	met vrouw	met zoons	met vreem- den	met fam.	met comb.	
Onmisbaar	9	13	12	21	17	21	14
Nuttig	65	57	54	50	62	71	58
Maakt niets uit	17	16	16	19	13	8	16
Niet nuttig	9	8	16	7	4	-	9
Geen mening	-	6	2	3	4	-	3
Aantal veehouders	(34)	(95)	(83)	(38)	(24)	(24)	(298)

Bron: Enquête veehouders.

Relatief veel veehouders (92%) die met combinaties van arbeidskrachten werken hebben een hoge waardering voor de bedrijfsverzorgingsdienst bij het verkrijgen van vrije tijd (zie tabel 38). In iets mindere mate is dit het geval t.a.v. de veehouders, die met familieleden, met vreemde arbeidskrachten en alleen werken. Van de veehouders met een meewerkende zoon en van degenen die met vrouwelijke gezinsleden werken, vindt ongeveer twee derde de bedrijfsverzorgingsdienst van betekenis voor het verkrijgen van vrije tijd. Van de bedrijfshoofden met meewerkende zoons vindt echter eveneens een belangrijk deel, nl. een zesde, de organisaties niet nuttig voor het verkrijgen van vrije tijd.

In de Friese weidegebieden blijkt 86% van de veehouders positief te staan t.o.v. de functie van de bedrijfsverzorgingsdienst voor het verkrijgen van vrije tijd; in de oostelijke weidegebieden is dit percentage lager door het feit dat in de IJsseldelta 43% van de veehouders geen waarde toekent aan de bedrijfsverzorgingsdienst voor het verkrijgen van vrije tijd. In Noord-Holland kent 78% van de veehouders waarde toe aan de bedrijfsverzorgingsdienst voor het verkrijgen van vrije tijd, in het Hollandse weidegebied 64%.

§ 4. Bedrijfsverzorgingsdienst i.v.m. de gebondenheid aan het bedrijf

In verband met de functie die de bedrijfsverzorgingsdienst kan hebben bij de vermindering van de gebondenheid, met name op de melkveehouderijbedrijven, wordt in het kort ingegaan op de gebondenheid, de bezwaren hiertegen en de mogelijke oplossingen.

Ruim 40% zegt sterk tot zeer sterk aan het bedrijf te zijn gebonden door het dagelijkse melken en verzorgen. Bijna 20% vindt de gebondenheid vrij sterk. Bij 37% varieert de gebondenheid van nogal naar wel wat, terwijl slechts 3% zegt helemaal niet gebonden te zijn.

De veehouders van 60 jaar en ouder voelen zich in mindere mate gebonden dan de jongeren.

Een sterke gebondenheid wordt op relatief veel bedrijven waar men werkt met familieleden, en waar de veehouder alleen of met vrouwelijke gezinsleden werkt, waargenomen.

Van de veehouders die zich meer of minder sterk aan het bedrijf gebonden voelen, beschouwt 65% de gebondenheid als helemaal geen bezwaar; 22% vindt dit enigszins bezwaarlijk, 8% ziet in de gebondenheid een bezwaar, terwijl 5% de gebondenheid als een groot bezwaar beschouwt (tabel 39).

Van de bedrijfshoofden met grotere bedrijven vindt een groter percentage de gebondenheid een bezwaar dan van de kleinere bedrijven.

Tabel 39. Procentuele verdeling van het aantal veehouders naar de mate van bezwaarlijkheid van het gebonden-zijn (per arbeidsbezettingstype)

Mate van bezwaarlijkheid	Arbeidsbezettingstype						Alle vee- houders
	al- leen	met vrouw	met zoons	met vreem- den	met fam.	met comb.	
Geen bezwaar	56	63	71	66	61	61	65
Enig "	35	21	19	23	13	21	22
Wel "	6	12	6		13	13	8
Groot "	3	4	4	11	13	5	5
Aantal veehouders	(32)	(92)	(82)	(37)	(23)	(23)	(289)

Bron: Enquête veehouders.

Relatief veel veehouders met meewerkende zoons (71%) vinden de gebondenheid niet bezwaarlijk; van de alleenwerkende veehouders is het percentage dat de gebondenheid geen bezwaar vindt, daarentegen vrij laag, nl. 56%.

De verdeling van de meningen van de veehouders over de gebondenheid loopt grotendeels parallel met die van de meningen van de boerinnen; relatief iets meer boerinnen vinden dat de veehouders sterk tot zeer sterk aan hun bedrijf zijn gebonden (tabel 40).

Relatief meer boerinnen dan boeren vinden het gebonden zijn van de veehouder bezwaarlijk; ruim de helft van de boerinnen heeft bezwaren tegen de gebondenheid, terwijl van de boeren slechts 35% bezwaren heeft.

Aan de 104 veehouders die zich gebonden voelen en dit bezwaarlijk vinden is gevraagd of de gebondenheid verminderd zou kunnen worden.

Tabel 40. Procentuele verdeling van het aantal boeren en boerinnen naar mate waarin de gebondenheid aan het bedrijf wordt gevoeld

Mate van gebondenheid	Boeren	Boerinnen
Sterk - zeer sterk	40%	49%
Vrij sterk	20%	19%
Enigszins	37%	30%
Helemaal niet	3%	2%
Aantal	(298)	(265)

Bron: Enquête veehouders.

Van deze veehouders ziet 35% geen mogelijkheden om de gebondenheid te verminderen, terwijl 56% het aantrekken van hulp van buitenaf als oplossing ziet. Van deze laatste groep noemt bijna de helft de bedrijfsverzorger, en bijna 40% de losse arbeider. Circa 9% denkt door mechanisatie, of via vergroting van de oppervlakte, de gebondenheid te kunnen verminderen.

Voor het niet kunnen aantrekken van hulp van buiten worden vaak als argumenten genoemd: de opbrengstprijzen, w.o. de melkprijs, zijn te laag, de bedrijfsverzorgingsdienst is te duur of is niet in de buurt.

De veehouders met kleinere bedrijven noemen meer de bedrijfsverzorger, die met grotere bedrijven noemen meer de andere mogelijkheden.

Aan de veehouders is het oordeel gevraagd over de betekenis van de samenwerking voor vrije weekends en voor de gemeenschappelijke exploitatie van een stal. De samenwerking bij het melken tijdens de weekends, waardoor het mogelijk wordt één keer niet te melken, wordt door een kwart van de veehouders nuttig geacht. Driekwart wijst deze mogelijkheid af, waaronder 28%, die deze samenwerking ongewenst vindt; de overigen vinden deze samenwerking niet te realiseren of niet nodig.

Samenwerking in de vorm van gemeenschappelijke exploitatie van een stal, wordt door 7% van de veehouders aantrekkelijk gevonden. Een meerderheid, nl. 70%, zou hier echter nooit aan willen meedoen.

Samenvatting en slotbeschouwing

Doel en opzet van het onderzoek

Arbeidsongeschiktheid van de boer kan, vooral op eenmansbedrijven met vee, in bepaalde omstandigheden tot moeilijkheden bij de bedrijfsvoering leiden, o.m. bij het melken en veeverzorgen. De mogelijkheden van burenhulp zijn o.a. door de toegenomen schaarste aan arbeid en de vereiste deskundigheid, verminderd. Deze redenen, alsmede de toenemende behoefte aan vrije tijd (vrije weekends en vakantie), hebben er o.m. toe geleid, dat men speciale instellingen voor de vervanging heeft opgericht, de z.g. bedrijfsverzorgingsdiensten.

In het kader van dit onderzoek naar bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden, is aan de volgende vraagpunten speciale aandacht gegeven:

1. hoe is de ontwikkeling geweest van de bedrijfsverzorgingsdiensten?
2. welke zijn de redenen van het al dan niet lid worden en welke kenmerken vertonen de leden en hun bedrijven?
3. wie verleent hulp, waarom, hoe lang en aan wie?
4. wat zijn de ervaringen met en de meningen van de veehouders over de bedrijfshulp?
5. hoe is de aantalsontwikkeling geweest van het personeel van de bedrijfsverzorgingsdiensten?

Voor de beantwoording van deze vragen is gebruik gemaakt van 3 bronnen, nl. een enquête onder 298 veehouders, de jaarlijkse inventarisatie van de bedrijfsverzorgingsdiensten door de afdeling Statistiek van het Landbouw-Economisch Instituut en een schriftelijke enquête onder de werkverdelers van de bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden.

De ontwikkeling van de bedrijfsverzorgingsdiensten

De bedrijfsverzorging is ontwikkeld binnen de Stichting Maatschappelijk Werk te Gorssel. In 1958 nam men daar de eerste bedrijfsverzorger in dienst. Aanvankelijk was in hoofdzaak het doel de boeren te helpen in noodsituaties; later is men ertoe overgegaan de dienstverlening uit te breiden tot een meer algemene personeelsvoorziening. Deze ontwikkeling heeft zich ook in andere gebieden, in het bijzonder in Friesland, voorgedaan.

In het begin van de jaren zestig nam het aantal diensten alleen in het oosten en noorden van het land toe. Later zijn de bedrijfsverzorgingsdiensten eveneens in grote getale opgericht in het westen en zuiden van het land en sinds kort zijn er diensten speciaal voor de tuinbouwbedrijven.

In 1969 waren er in het hele land ruim 200 bedrijfsverzorgingsdiensten

waarvan 70 in de weidegebieden. In de Friese weidegebieden zijn 28 diensten werkzaam, in de westelijke en oostelijke weidegebieden resp. 24 en 18 diensten.

Met het aantal diensten is tevens het aantal aangesloten bedrijven toegenomen tot bijna 25 000 in 1969. Ongeveer driekwart hiervan is aangesloten bij een zelfstandige 1) bedrijfsverzorgingsdienst.

Van alle landbouwbedrijven in Nederland is ongeveer een kwart lid van een bedrijfsverzorgingsdienst. In de weidegebieden is gemiddeld ongeveer 30% aangesloten. Van de bedrijven in de oostelijke weidegebieden, waar ook enkele zuivelfabrieken bedrijfshulp verlenen, is zelfs 40% lid van een bedrijfsverzorgingsdienst. Voor de westelijke weidegebieden ligt dit op 14% en voor de Friese weidegebieden op 27%. Uit de enquête blijkt echter dat van de Friese melkveehouderijbedrijven 36% lid is.

De zelfstandige bedrijfsverzorgingsdiensten hadden per 1 mei 1969 gemiddeld 100 leden; het gemiddelde aantal leden is in 5 jaar tijds verdubbeld. De niet-zelfstandige diensten 2) hebben gemiddeld 550 leden. Deze grotere diensten treft men voornamelijk aan in het oosten van het land. In het Westen zijn de diensten kleiner, o.m. door de recentere oprichting. Van de Friese diensten heeft het merendeel 50-100 leden. In alle gebieden neemt het aantal leden toe; het aantal nieuwe leden overtreft in belangrijke mate het aantal dat het lidmaatschap, o.a. wegens bedrijfsbeëindiging, opzegt.

Bij de ruim 200 bedrijfsverzorgingsdiensten in Nederland waren in 1969 bijna 290 vaste verzorgers, 110 losse verzorgers en 46 weekendmelkers werkzaam. De laatste jaren is het aantal vaste en losse verzorgers sterk toegenomen; in 1969 waren er driemaal zo veel als in 1964, daarentegen is het aantal weekendmelkers verminderd.

Wat de weidegebieden betreft, blijken de losse verzorgers alleen voor te komen in de westelijke en oostelijke gebieden en de weekendmelkers alleen in het Friese weidegebied.

Doordat het aantal vaste verzorgers relatief sterker toenam dan het aantal leden, verminderde het gemiddelde aantal boeren per vaste verzorger van 133 in 1964 tot 86 in 1969.

In de weidegebieden bleef dit aantal (66) vrijwel gelijk. In het oosten nam dit gemiddelde weliswaar toe van ruim 100 in 1964 tot 177 in 1969, maar in de Friese weidegebieden, waar de diensten gemiddeld 3 vaste verzorgers in dienst hebben, daalde het gemiddelde aantal boeren per vaste verzorger tot 33.

1) D.w.z. een vereniging of een coöperatieve vereniging.
2) Merendeels zuivelfabrieken, maar ook stichtingen.

Enkele kenmerken van aangesloten veehouders en van hun bedrijven

Van de geënquêteerde veehouders is 25% aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst. 57% is niet aangesloten, maar hun bedrijven zijn wel gelegen in een gebied waar een dienst werkzaam is en de overige veehouders (18%) kunnen geen lid worden omdat er geen dienst in hun omgeving is.

Men is merendeels lid geworden in verband met de vervanging bij arbeidsongeschiktheid. Door een gering aantal wordt het verkrijgen van de benodigde hulp als men weg wil als motief genoemd. Enkelens zijn via het lidmaatschap van de zuivelfabriek aangesloten bij een bedrijfsverzorgingsdienst.

Van de niet-leden die wel in een gebied wonen waar een bedrijfsverzorgingsdienst is, wordt 61% geen lid omdat er voldoende arbeidskrachten op hun bedrijf en in hun omgeving (familieleden en burens) zijn. Bij 28% spelen financiële overwegingen een rol en enkelen hebben bezwaren tegen de wijze waarop de diensten worden geëxploiteerd. Slechts 8% van deze niet-leden heeft plannen om lid te worden.

Van de veehouders die geen lid zijn omdat er in hun gebied geen bedrijfsverzorgingsdienst is, was de helft van mening dat oprichting van een bedrijfsverzorgingsdienst in hun omgeving gewenst zou zijn.

De leden zijn in belangrijke mate jongere boeren; 57% is jonger dan 45 jaar en in de westelijke weidegebieden behoort zelfs 70% van de leden tot deze leeftijdsklasse. Van de jongeren blijkt een groter deel lid te zijn dan van de ouderen. Van de leden heeft een groter deel agrarisch dag- en algemeen vormend onderwijs gehad dan van de niet-leden.

Van de leden van de bedrijfsverzorgingsdienst heeft 70% een bedrijf kleiner dan 25 ha en 24% een bedrijf < 15 ha. In de oostelijke weidegebieden is bijna de helft van de aangesloten bedrijven kleiner dan 15 ha. In de Friese weidegebieden heeft daarentegen bijna 40% van de leden een bedrijf > 25 ha. Van de grotere bedrijven zijn er relatief meer lid dan van de middelgrote en kleine bedrijven.

Twee derde van de leden heeft een z.g. eenmansbedrijf; in de oostelijke en westelijke weidegebieden driekwart en in het Friese deel 57%. Van de bedrijven met een arbeidsbezetting van 1,25-1,75 v.a.k. zijn er relatief meer lid dan van de bedrijven met een lagere en hogere arbeidsbezetting. Van de veehouders die met vrouwelijke gezinsleden en vreemde arbeidskrachten werken was bijna de helft lid, van degenen die met zoons werken, was slechts 14% lid. Van de geheel alleen werkende veehouders was 33% lid.

Met de verschillen in bedrijfsgrootte en in arbeidsbezettingstype tussen leden en niet-leden kan samenhangen, dat de leden een hoger arbeids-effect hebben dan de niet-leden; 80% van de leden heeft meer dan 1500 b.e./v.a.k. tegen 48% van de niet-leden.

Van de leden vindt een kleiner deel dat er voldoende vrije tijd is dan van de niet-leden; dit ondanks het grotere aantal vrije dagen dat de leden gemiddeld per jaar hebben. Van beide categorieën had echter een derde

in het geheel geen vrije dagen gehad. Van degenen met vrije dagen, hadden de leden er gemiddeld 11 en de niet-leden bijna 8. Wat de gebondenheid aan het bedrijf betreft, voelt 47% van de leden zich sterk tot zeer sterk aan het bedrijf gebonden; van de niet-leden ruim 40%. Dit verschil kan echter eveneens verband houden met de geconstateerde verschillen in type van arbeidsbezetting.

De hulpverlening

Voor de hulpverlening beschikken de bedrijfsverzorgingsdiensten over personeel dat veelal meerdere jaren in dienst is. De meeste personeelsleden komen rechtstreeks uit de landbouw. Zo is van de vaste verzorgers 60% voorheen landarbeider geweest. Daarnaast treft men eveneens boerenzoons en voormalige zelfstandige boeren aan, terwijl slechts een gering deel gevormd wordt door voormalige werknemers uit de niet-agrarische sectoren.

De functie van losse verzorger wordt in hoofdzaak vervuld door boerenzoons. Van de weekendmelkers is de helft werkzaam in de landbouw, terwijl de andere helft deels een niet-agrarisch beroep heeft en deels geen beroep heeft. Van de totale hulp door de bedrijfsverzorgingsdiensten wordt bijna 90% verleend door de vaste verzorgers.

Ruim de helft (54%) van de aangesloten bedrijven maakt gebruik van de bedrijfshulp (in de westelijke weidegebieden 70%, in het oostelijke deel 47% en in Friesland 54%). Deze verschillen houden o.m. verband met de aard van de hulpverlening. In de westelijke gebieden wordt meer hulp verleend bij drukte, terwijl in het Oosten de hulpverlening meer beperkt is tot arbeidsongeschiktheid.

Van de kleinere bedrijfsverzorgingsdiensten, o.m. in het Westen, maken vrijwel alle leden gebruik, van de grotere daarentegen maakt een geringer deel gebruik; vaak nog minder dan een kwart. Bij diensten met een hoog percentage gebruikers ligt het gemiddelde aantal hulpdagen per gebruiker lager dan bij de diensten waar relatief slechts weinig leden bedrijfshulp ontvangen. Voor de zelfstandige diensten bedroeg het gemiddelde aantal hulpdagen per gebruiker in 1968 11. Bij de Friese gebruikers was dit 13; in de westelijke en oostelijke weidegebieden resp. 10 en 7 dagen.

Van de gebruikers had gemiddeld 40% hulp gevraagd in verband met ziekte of ongeval, 49% wegens drukte op het bedrijf en 12% wegens vakantie. Regionaal komen er verschillen voor in de redenen van gebruik van de bedrijfshulp. Bij 65% van de Friese gebruikers is drukte op bedrijf reden om hulp te vragen van belang. In de oostelijke weidegebieden, waar enkele diensten het verlenen van bedrijfshulp beperken tot arbeidsongeschiktheid, komt hulpverlening wegens drukte op het bedrijf en vakantie op minder bedrijven voor. In de westelijke weidegebieden, waar een deel van de diensten de bedrijfsverzorger volgens een rooster laat werken, wordt zowel wegens drukte als wegens arbeidsongeschiktheid door een derde van de gebruikers hulp gevraagd.

Evenals van de leden heeft 70% van de gebruikers een bedrijf kleiner

dan 25 ha. Van de leden met bedrijven van 15-25 ha, maakt twee derde gebruik van de bedrijfshulp en van degenen met grotere en met kleinere bedrijven, ongeveer de helft. In de oostelijke weidegebieden maken de leden met bedrijven < 15 ha voor slechts een kwart gebruik van de bedrijfshulp. Leden met een eenmansbedrijf maken meer gebruik van de diensten dan degenen met een meermansbedrijf.

Vrijwel alle diensten hebben aan de aanvragen om hulp kunnen voldoen; enkelen moesten de hulp van zusterverenigingen inroepen. Om de bedrijfsverzorgers aan het werk te houden moest echter bij bijna de helft van de diensten gedurende korte tijd elders, o.m. bij zuivelfabrieken en zusterverenigingen worden gewerkt.

Bij de helft van de bedrijfsverzorgingsdiensten is in 1968 de hulpverlening aan de leden toegenomen en bij de overige diensten bleef het gebruik gelijk. De toeneming komt voornamelijk bij de Friese diensten voor.

Ervaringen en meningen met betrekking tot de bedrijfsverzorgingsdienst

Van de geënquêteerde veehouders had 17% reeds gebruik gemaakt van de bedrijfshulp. Een derde hiervan had de bedrijfsverzorger veelal gedurende slechts enkele dagen ingeschakeld wegens drukke werkzaamheden op het bedrijf. Alle gebruikers waren tevreden over het werk van de bedrijfsverzorger. Wel vond een deel dat het soms moeilijk was om de bedrijfsverzorger tijdig te krijgen. Een eventuele verplichting tot gebruik van de bedrijfshulp wordt veelal als aanvaardbaar beschouwd. De meerderheid van de gebruikers vond de tarieven redelijk.

Van de geënquêteerde veehouders, die reeds gebruik hebben gemaakt van de bedrijfshulp, verwacht ruim de helft evenveel gebruik van de diensten te zullen maken en 25% wil er meer gebruik van gaan maken in verband met de grotere behoefte aan vakantie en vrije tijd. De overige veehouders verwachten een geringere behoefte aan bedrijfshulp. Overigens heeft ruim 30% van de leden nog nooit gebruik gemaakt van de bedrijfshulp, o.m. omdat daartoe geen aanleiding was.

In 1968 is ruim een vijfde van de geënquêteerden arbeidsongeschikt geweest. De wijze van vervanging bij arbeidsongeschiktheid hangt samen met het type van arbeidsbezetting. Op de bedrijven waarvan verschillende mannelijke arbeidskrachten werken, was veelal geen vervanging van buitenaf nodig.

De bedrijven waar de veehouder de enige mannelijke arbeidskracht was, trokken in geval van arbeidsongeschiktheid hetzij vreemden aan, zoals de bedrijfsverzorger, een buur of kennis, hetzij familieleden.

Van de geënquêteerden is 30% niet verzekerd tegen de gevolgen van arbeidsongeschiktheid. Verschillen in verzekerd zijn hangen o.m. samen met de leeftijd, het type van arbeidsbezetting en het gebied.

In verband met de vervanging bij ziekte en ongeval vindt 37% van de veehouders de bedrijfsverzorgingsdiensten onmisbaar en 54% vindt de diensten hiervoor nuttig. Het oordeel over de bedrijfsverzorgingsdienst

in verband met arbeidsongeschiktheid hangt met name samen met gebied en in mindere mate met de leeftijd.

Van de bedrijfshoofden had een derde geen enkele vrije dag gehad in 1968 evenals een kwart van de zoons en een zesde van de vreemde arbeidskrachten. Gemiddeld hebben de veehouders slechts 8 vrije dagen gehad; een aantal dat evenals het percentage veehouders dat vrije dagen heeft gehad samenhangt met het arbeidsbezettingstype.

De veehouders nemen meestal eens een dag vrij midden door de week en een vijfde gaat op vakantie. Van de meewerkende zoons gaat 40% met vakantie. Hun vrije tijd omvat bovendien meer vrije zondagen, terwijl de vreemde arbeidskrachten meer vrije weekends hebben.

Op 28% van de bedrijven is vrije tijd mogelijk zonder vervanging van buitenaf, 43% trekt daarvoor een vervanger aan, w.o. burens en kennissen, familieleden of de bedrijfsverzorger. Op 20% van de bedrijven vervangen gezinsleden.

Veehouders met vreemde arbeidskrachten en combinaties van arbeidskrachten hebben gemiddeld meer vrije dagen gehad dan veehouders die alleen of met vrouwelijke gezinsleden werken.

Zowel de over de vrije tijd ontevreden veehouders (39%) als de ontevreden boerinnen (33%) wensen veelal eens een dag vrij midden in de week en vakantie. Ongeveer een kwart wenst meer vrije tijd tijdens het weekend. Inschakelen van de bedrijfsverzorger voor het verkrijgen van meer vrije tijd wil een derde van de ontevredenen; het merendeel van de anderen vindt deze oplossing te duur.

Bijna driekwart van de geënquêteerden vindt voor het verkrijgen van vrije tijd de bedrijfsverzorgingsdienst onmisbaar of nuttig. Het oordeel over de diensten voor het verkrijgen van vrije tijd hangt o.m. samen met het type van arbeidsbezetting, de leeftijd en het gebied.

Ruim 40% van de veehouders zegt sterk tot zeer sterk gebonden te zijn aan het bedrijf, 20% vrij sterk, 37% is nogal of een weinig gebonden, terwijl enkelen zich helemaal niet gebonden voelen. Het blijkt dat de jongere veehouders zich niet sterker gebonden voelen dan de ouderen.

Van de aan het bedrijf gebonden veehouders vindt twee derde deze gebondenheid helemaal geen bezwaar. Een vijfde vindt de gebondenheid wel wat bezwaarlijk en 13% vindt dit een bezwaar of een groot bezwaar.

De boerinnen vinden in nog sterkere mate dat de veehouders gebonden zijn. Bovendien wordt de gebondenheid door hen ongunstiger beoordeeld.

Ruim een derde van de veehouders die zich gebonden voelen en dit als een bezwaar ondervinden, ziet geen mogelijkheid dit te verminderen. 56% denkt dit te kunnen verminderen door het aantrekken van helpers van buitenaf, o.m. de bedrijfsverzorger, losse arbeidskrachten en samenwerking. De minder gunstige rentabiliteit en de kosten van de bedrijfsverzorgingsdienst werken echter belemmerend.

Vermindering van de gebondenheid door samenwerking tijdens weekends en via het bouwen van een gemeenschappelijke stal, wordt door slechts enkele veehouders mogelijk en aantrekkelijk geacht.

Conclusies

Uit het onderzoek komen de volgende resultaten naar voren:

- het initiatief tot oprichting van bedrijfsverzorgingsdiensten in het

Oosten van het land heeft vooral in Friesland tot een snelle opbouw van een stelsel van bedrijfsverzorgingsdiensten geleid; later zijn de andere provincies daarin gevolgd. Omstreeks 30% van de bedrijven in de weidegebieden kon in 1969 indien nodig, gebruik maken van de verzorgingsdiensten.

- Naast de bedrijfsoppervlakte is samenstelling van de arbeidsbezetting van invloed op het al dan niet lid worden van een bedrijfsverzorgingsdienst; een grotere belangstelling wordt ondervonden van veehouders op eenmansbedrijven en van veehouders met vreemde arbeidskrachten. Kennelijk maakt het t.a.v. de vervanging een belangrijk verschil of men een tweemansbedrijf heeft waarop men met een vreemde arbeidskracht, dan wel met een zoon of familielid werkt.
- De bedrijven van de leden van de bedrijfsverzorgingsdiensten vallen op door een hoog arbeidseffect.
- De hulpverlening heeft grotendeels plaats wegens arbeidsongeschiktheid, wegens drukte op het bedrijf en tot nu toe in geringe, maar mogelijk toenemende mate wegens vakantie en vrije tijd; de vaste bedrijfsverzorgers blijken bij de hulpverlening van overheersende betekenis.
- De veehouders blijken zonder enige uitzondering tevreden te zijn over de wijze waarop de bedrijfsverzorger de werkzaamheden op hun bedrijf heeft verricht.
- Binnen het totaal van de vervangers bij arbeidsongeschiktheid, is de bedrijfsverzorger op slechts ongeveer een kwart van de bedrijven genoemd als vervanger; desondanks vindt 91% van de veehouders de bedrijfsverzorgingsdiensten nuttig of onmisbaar voor vervanging bij arbeidsongeschiktheid.
- Ruim 30% van de veehouders blijkt niet verzekerd te zijn tegen loonderving wegens arbeidsongeschiktheid.
- Slechts tweederde van de veehouders heeft een of meer vrije dagen per jaar; in de vervanging wegens vrije dagen neemt de bedrijfsverzorger een zeer bescheiden plaats in met 6% van het aantal gevallen. Toch vindt 72% van de veehouders de bedrijfsverzorgingsdiensten nuttig of onmisbaar voor het verkrijgen van vrije tijd.

Te verwachten ontwikkeling

Ook in de toekomst zullen de factoren die aanleiding hebben gegeven tot de oprichting en ontwikkeling van de bedrijfsverzorgingsdiensten nog werkzaam blijven. Zo is door een vermindering van de arbeidsbezetting per bedrijf een verdere toeneming van het aantal eenmansbedrijven te verwachten. Voor deze bedrijven en voor de bedrijven met vreemde arbeidskrachten blijft de mogelijkheid van een deskundige vervanging en aanvulling met een extra arbeidskracht gewenst.

Op de eenmansbedrijven zal in toenemende mate behoefte zijn aan vervanging ter verkrijging van vrije tijd. Een grotere animo hiervoor kan worden afgeleid uit het feit dat de meewerkende zoons meer op vakantie gaan dan de vaders, omdat de boerinnen t.o.v. de vakantie positie-

ver staan dan hun echtgenoten.

Naarmate meer veehouders met vakantie gaan zal de behoefte aan vervangers voor langere perioden groter worden.

Voor bepaalde werkzaamheden zal er op vele eenmansbedrijven tijdelijk behoefte blijven aan een extra arbeidskracht, b.v. bij de voederwinning. Vele veehouders trekken nu reeds een bedrijfsverzorger aan voor werkzaamheden die min of meer buiten het normale arbeidspatroon vallen, zoals onderhoudswerk aan de stallen, sloten en greppels, het opstallen van het vee in het najaar e.d.

De gebondenheid aan het bedrijf zal ook in de toekomst door de bedrijfsverzorgingsdiensten waarschijnlijk slechts in geringe mate kunnen worden verlicht. Overigens voelt een groot aantal veehouders deze gebondenheid niet als een bezwaar.

In de komende jaren zullen de mogelijkheden van vervanging door gezinsleden of bureu geleidelijk verminderen, daar het aantal personen dat deskundig is op het gebied van het moderne agrarische bedrijf vermindert. De toenemende omvang van de bedrijven en de duur van de vervanging tijdens de vakantie, zullen het bovendien moeilijk maken om de vervanging te combineren met het eigen beroep of het werk op het eigen bedrijf. Het is tenslotte te verwachten dat de animo voor het werken, vooral in de weekends, kleiner zal worden. Deze ontwikkeling zal tot gevolg hebben dat bij de bedrijfsverzorgingsdiensten de vraag naar hulp zal toenemen.

Men kan zich in dit verband afvragen of de diensten steeds aan het toenemende aantal aanvragen voor bedrijfshulp zullen kunnen voldoen.

Het aantal leden van de diensten zal naar verwachting toenemen. De nieuwe leden zullen voornamelijk jongere veehouders zijn, die veelal alleen of met vreemde arbeidskrachten op hun bedrijf werken. Bedrijven met meewerkende zoons en familieleden zullen minder behoefte hebben om lid te worden van een bedrijfsverzorgingsdienst; op een aantal van deze bedrijven komt nl. een relatief arbeidsoverschot voor.

De relatief hoge kosten van de bedrijfsverzorgingsdienst zullen ertoe leiden dat bedrijven met een gering resultaat slechts in noodgevallen, zoals arbeidsongeschiktheid, bedrijfshulp zullen vragen.

De groeiende behoefte aan bedrijfshulp zal de oprichting van meer diensten noodzakelijk maken. In gebieden waar nog geen dienst is, zal men het gemis in toenemende mate gaan ondervinden. Vrijwel alle gebruikers zijn blij met deze diensten en het merendeel vindt de tarieven redelijk.

Ten aanzien van de diensten welke de bedrijfshulp beperken tot arbeidsongeschiktheid is te verwachten dat de dienstverlening zal worden uitgebreid tot hulp in vakantie en bij extra drukte op het bedrijf. Deze uitbreiding zal veelal gepaard gaan met een differentiëring van de tarieven.

Een toenemende behoefte aan vaste bedrijfsverzorgers ligt in de lijn der verwachtingen. Deze zullen geput moeten worden uit (voormalige) landarbeiders, meewerkende zoons en de nog jonge boeren, die hun be-

drijven beëindigen. Voor het goed functioneren van de dienstverlening zal bij het aantrekken van personeel niet alleen worden gelet op bekwaamheid, maar vooral ook op het vermogen om zelfstandig beslissingen te nemen in bepaalde bedrijfssituaties. Dit zal mede het aanzien van de functie van bedrijfsverzorger verhogen.

BIJLAGEN

De ontwikkeling van het aantal bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1959 per provincie

	Aantal bedrijfsverzorgingsdiensten in de jaren:											
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Landbouw												
Groningen	1	1	11	4	6	8	8	9	9	9	9	9
Friesland			33	32	32	32	32	33	33	35	35	34
Drenthe	1	1	6	10	10	16	20	20	20	20	20	19
Overijssel			3	7	8	8	10	13	15	22	23	21
Gelderland	1	2	4	9	11	13	17	21	25	30	30	30
Utrecht			1	1	1	1	1	3	4	9	9	10
Noord-Holland			3	6	7	7	7	8	8	11	11	11
Zuid-Holland			2	6	6	6	7	10	10	15	16	16
Zeeland						1	2	2	4	4	4	4
Noord-Brabant			1	1	2	2	7	8	23	29	29	34
Limburg							1	4	5	5	5	5
Totaal	2	4	25	73	83	87	108	131	156	189	191	193
waarvan niet-zelfstandig	1	3	5	12	15	16	22	17	15	12	12	10
Tuinbouw			1	1	2	3	4	4	5	9	11	15
Totaal Nederland	2	4	26	74	85	90	112	135	161	198	202	208

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

BIJLAGE 2

De ontwikkeling van het aantal leden van bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1964 per provincie

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Landbouw							
Groningen	276	310	360	413	507	570	638
Friesland	2049	2194	2388	2649	2925	3205	3465
Drenthe	1531	5090	5460	4094	4098	4190	4740
Overijssel	789	2091	2656	2959	4122	4378	4329
Gelderland	7122	8615	6724	7319	6979	7098	7257
Utrecht	-	40	135	184	392	407	466
Noord-Holland	313	359	433	461	633	625	661
Zuid-Holland	263	348	775	888	1078	1169	1192
Zeeland	62	89	100	194	216	216	226
Noord-Brabant	55	475	599	1472	2147	2475	3024
Limburg	-	25	186	321	318	387	563
Totaal	12460	19636	19316	20954	23415	24780	26561
w.v. bij niet-zelfstandige verenigingen	8265	13725	10154	8255	6530	6430	5969
Tuinbouw	674	823	828	846	1251	1224	1591
Totaal Nederland	13134	20459	20644	21800	24666	26004	28152

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

De ontwikkeling van het ledental per bedrijfsverzorgingsdienst sinds 1964 per provincie

	Gemiddelde ledental der bedrijfsverzorgingsdiensten in de jaren:						
	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Zelfstandige diensten	35	39	40	46	56	63	71
Groningen	64	69	72	80	84	92	102
Friesland	70	61	77	79	79	92	106
Drenthe	70	83	115	121	137	143	172
Overijssel	112	186	188	187	183	187	199
Gelderland	-	40	45	46	44	45	47
Utrecht	45	51	54	58	58	62	60
Noord-Holland	44	50	78	89	72	73	75
Zuid-Holland	62	45	50	49	54	54	57
Zeeland	28	50	61	59	70	82	90
Noord-Brabant	-	25	47	64	64	77	113
Limburg							
Totaal	59	69	85	90	95	103	113
Niet-zelfstandige diensten	517	624	579	550	544	536	597

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

BIJLAGE 4

De ontwikkeling van het aantal personeelsleden bij de bedrijfsverzorgingsdiensten sinds 1964

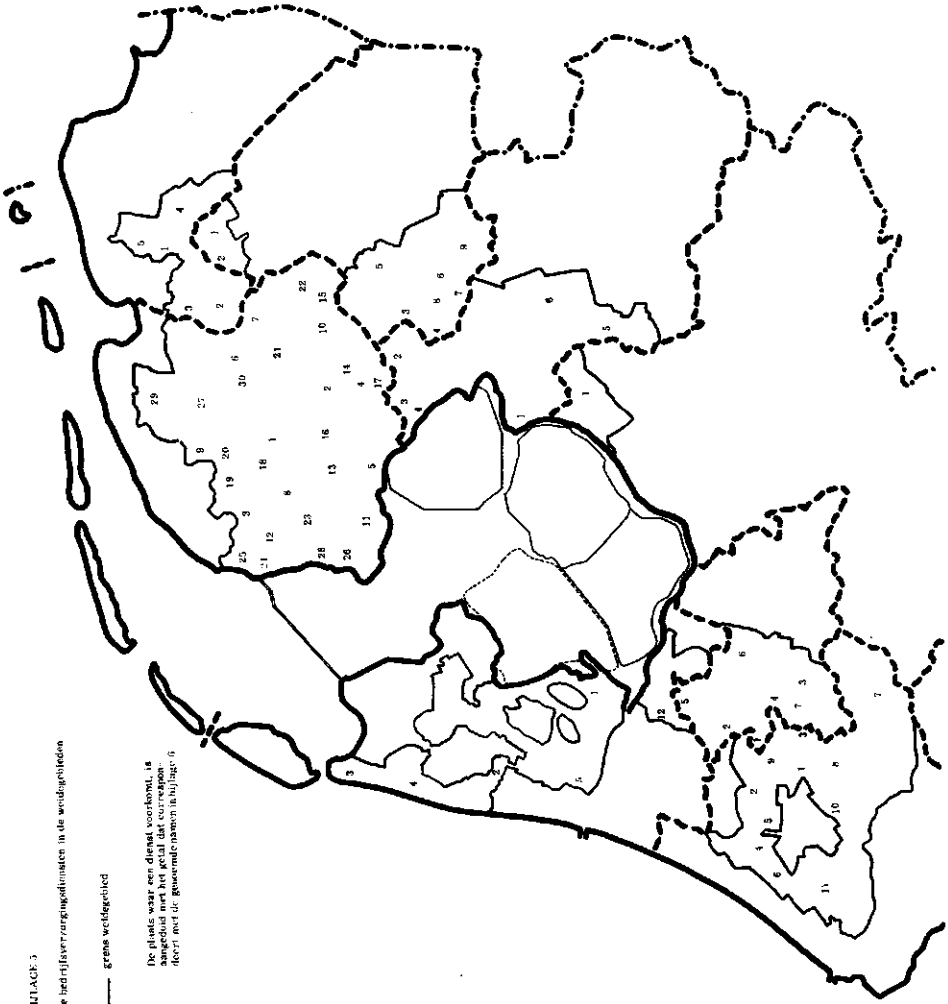
	Aantal personeelsleden in de jaren:							
	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	
Vaste bedrijfs- verzorgers bij:	zelfst.	77	96	139	182	241	270	305
	niet-zelfst. tuinbouw	17	27	21	19	17	17	15
		-	4	4	4	7	7	11
	Totaal	94	127	164	205	265	294	331
Losse bedrijfs- verzorgers bij:	zelfst.	35	36	54	48	73	101	142
	niet-zelfst. tuinbouw	5	10	4	4	5	9	9
		-	-	-	1	7	6	14
	Totaal	40	46	58	53	85	116	165
Weekend- melkers bij:	zelfst.	77	55	68	77	47	46	56
	niet-zelfst.	-	-	-	-	-	-	-
	Totaal	77	55	68	77	47	46	56

Bron: L.E.I., afdeling Statistiek.

De bedrijfsverzorgingsinstellingen in de werkdagevelden

— grens werkdaggebied

De plaats waar een dienst voorkomt, is aangegeven met het getal dat correspondeert met de gegevens in bijlage 6

BIJLAGE 6 Bedrijfsverzorgingsdiensten in de weidegebieden per 1 mei 1969

GRONINGEN

1. Aduard
2. Marum
3. Grootegast Oldekerk
4. Midden Groningen Engelbert
5. Ezinge

FRIESLAND

1. Oldeboorn
2. Heerenveen
3. Hennaarderadeel
4. Wolvega Weststellingwerf
5. Lemsterland
6. Smallerland
7. Opaterland-oost
8. Sneek
9. Leeuwarden
10. Oldeberkoop Ooststellingwerf
11. Gaasterland
12. Bolsward
13. Doniawerstal
14. Grote veenpolder (Weststellingwerf)
15. Makkinga Eiso (Ooststellingwerf)
16. Haaskerhorne
17. Linde-zuid Weststellingwerf
18. Rauwerdhem
19. Weidum Baarderadeel
20. Wirdum Leeuwarden
21. Opsterland-midden
22. Oosterwilde (Ooststellingwerf)
23. Wymbritseradeel-zuid
24. Witmarsum (Wonseradeel)
25. Wonseradeel-noord
26. Hemelumer Kouddum
27. Giekerk Tietjersteradeel
28. Workum
29. Dantumadeel
30. Oudega (Smallerland)

DRENTHE

1. Peize
2. Roden
3. Wapserveen/Havelte
4. Nijeveen Kolderveen
5. Dwingelo
6. Koekange De Wijk
7. De Wijk
8. Ruimerwold
9. D.O.C.

OVERIJSEL

1. Kampen
2. Steenwijkerwold
3. Oldemarkt
4. Blankenham
5. Wijhe-Olst
6. Dalftsen

GELDERLAND

1. Oldebroek (Noord-Veluwe)

UTRECHT

1. Woerden Zegveld
2. Wilnis
3. IJsselstein
4. Kockengen Harmelen
5. Abcoude-Baambrugge
6. Westbroek Maartensdijk
7. Montfoort

NOORD-HOLLAND

1. Waterland
2. Alkmaar
3. Julianadorp Den Helder
4. Zijpe
5. Assendelft Haarlem

ZUID-HOLLAND

1. Reeuwijk
2. Alphen a/d Rijn
3. Oudewater
4. Zoeterwoude
5. Hazerswoude
6. Wassenaar Leidschendam
7. Alblaserwaard
8. Stolwijk
9. Bodegraven
10. IJsselstreek Nieuwerkerk a/d IJssel
11. Delfland Delft
12. Vecht- en Amstelland Ouderkerk a/d Amstel

BIJLAGE 7

Vragenlijst werkverdelers (in verkorte vorm)

Personalia:

naam, adres en gemeente.

Bedrijfsverzorgingsdienst:

grootte van werkgebied, aantal leden, aantal leden met "eenmansbedrijven", indeling van leden naar oppervlakte en arbeidsbezetting van hun bedrijven en naar leeftijd, aantal toe- en uitgetreden leden in 1968.

Gebruik van de bedrijfsverzorgingsdienst:

aantal leden-gebruikers, aantal leden-gebruikers met "eenmansbedrijven", indeling van leden-gebruikers naar oppervlakte en arbeidsbezetting van hun bedrijven en naar leeftijd, aantal leden-gebruikers onder toegetreden leden van 1968, verandering in de omvang van het gebruik bij leden die voor 1968 al lid waren, aantal gevallen hulp verleend ingeval van ziekte, ongeval, vakantie en bij werkzaamheden.

Werkvoorziening:

aan aanvragen om hulp kunnen voldoen, aantal gevallen dat losse bedrijfsverzorgers en weekendmelkers bij leden zijn ingeschakeld, aantal dagen dat één of meer vaste bedrijfsverzorgers bij andere personen en instellingen dan bij leden van bedrijfsverzorgingsdiensten hebben gewerkt.

Personeelsbestand:

aantal vaste, losse bedrijfsverzorgers en weekendmelkers, aantal personen in dienst getreden in 1968, aantal personen dienstbetrekking beëindigd in 1968, het vorige beroep van de vaste bedrijfsverzorgers, het huidige beroep van de losse bedrijfsverzorgers en weekendmelkers.

BIJLAGE 8

Literatuur

Loman, G. Hulp bij ziekte en ongevallen; werkkracht, maar ook vertrouwensman. Arnhem, Geldersche maatschappij van landbouw, 1961.

Hoornstra, W. Boerenhulpverleningsdiensten in Friesland. Arnhem, Geldersche maatschappij van landbouw, 1961.

Laar, W.J. van. Schets van de ontwikkeling van de informele organisatie naar formele organisatievormen, toegelicht met enkele voorbeelden. Rhenen, 1961.

Georganiseerde bedrijfshulp in land- en tuinbouw, 's-Gravenhage, Nederlandsche christelijke boeren- en tuindersbond, 1962.

Notitie over de bedrijfsverzorgingsdiensten. 's-Gravenhage, Katholieke Nederlandsche boeren- en tuindersbond, 1963.

Coöperatieve arbeidsvoorziening in de land- en tuinbouw. Coöperatie, september 1963.

Bedrijfshulp in de Noordoostpolder. IJsselmeerpolders, 8 februari 1963.

Vaststelling van een bijdrageregeling voor bedrijfsverzorgingsorganen. Utrecht, Ontwikkelings- en saneringsfonds voor de landbouw, 1965.

Oude samenwerkingsvormen in een nieuwe gedaante; loonwerk en bedrijfsverzorgingsdiensten besproken op de provinciale voorlichtingsdag op 13 januari 1965 te Roermond. Roermond, Provinciale raad voor de bedrijfsontwikkeling in Limburg, 1965.

Kolhoop, K.C. De bedrijfsverzorging in land- en tuinbouw. Coöperatie, oktober 1965.

Kolhoop, K.C. Der Einsatz von Betriebshelfern und -helferinnen in der niederländischen Landwirtschaft. Brugg (Schweiz), Veröffentlichungen der C E A, Heft 31, 1965.

Baptist, A.G. en Ridder, H. de. Vormen van samenwerking in het gebruik van arbeid en materieel. Gent, 1965.

Bedrijfsverzorgingsdiensten in de landbouw; hulp ingeval van ziekte, ongeval, weekeinde, en/of vakantie. Zwolle, Provinciaal onderzoekcentrum voor de land- en tuinbouw in Overijssel, 1966.

Maaren, M. van. Bedrijfsverzorging in land- en tuinbouw. 's-Gravenhage, Nederlandsche christelijke boeren- en tuindersbond, 1967.

Wellen, J.W. De actuele ontwikkeling van de landbouw en de bedrijfsverzorging. Boer en Tuinder, 9 februari 1967.

Bruin, J. Waar vandaan en waarheen met de boerenhulp. Fries Landbouwblad, 20 oktober 1967.

Oosthoek, A. Bedrijfshulp voor iedereen. De Tuinderij, 6 juni 1967.

BIJLAGE 8 (1e vervolg)

Collier, J. De groeperingen voor georganiseerde onderlinge bedrijfshulp en de redenen van hun stagnatie.

Landbouw-tijdschrift (Belgie), juli-augustus 1967.

Muntjewerf, P.C. Gebruik van kapitaalgoederen en diensten (landbouwwerktuigen, combinaties en boerenhulpverleningsdiensten); gedetailleerde analyse.
1968.

Is samenwerking voordelig?

Ons Platteland, 2 februari 1968.

Kolhoop, K.C. en J. Bruin. Bedrijfsverzorging in Nederland.

Coöperatie, juli 1969.

Bond van bedrijfsverzorgingsorganen in land- en tuinbouw in Gelderland en Overijssel.

Jaarverslag 1963/64 - 1965/66 - 1966/67 - 1967/68 - 1968/69.

Warnsveld.

Bond van boeren- en tuindershulpcoöperaties.

Jaarverslag 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969.

Leeuwarden.

Bond van verenigingen voor bedrijfshulp in Noord-Brabant en aangrenzende gebieden.

Jaarverslag 1969.

Tilburg, 1970.